

**CSANÁDY GYÖRGY ÉRMELLÉKI
FŐSZOLGABÍRÓ (1747–1793)
KÖNYVES MŰVELTSÉGE**

JELIGE:

IOM676

Dolgozat lezárásának dátuma:

2023. január 11.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	2
2. A kutatás célja, problémafelvetés	2
3. A kutatás módszere	3
3.1. A Csanády-életrajz összeállítása	3
3.2. A kötetek azonosítása	4
3.3. Csanády György köteteinek elemzési szempontjai	5
4. Csanády György érmelléki főszolgabíró élete (1747–1793).....	5
5. Csanády György könyvtára.....	8
5.1. A könyvtár általános jellemzői.....	8
5.2. A könyvek beszerzési forrásai.....	12
6. Csanády György műveltségének rétegei	14
6.1. Történelem és egyháztörténet.....	14
6.1.1. Ókortörténet	14
6.1.2. Egyetemes történelem	15
6.1.3. A Magyar Királyság története	17
6.1.4. Erdély és Horvátország története	19
6.1.5. Egyháztörténet.....	20
6.1.6. A történelem segédtudományai	21
6.2. Jogtudomány	22
6.2.1. Közjog	22
6.2.2. Magánjog.....	23
6.2.3. Magyarországi köz- és magánjog	23
6.2.4. Kánonjog	24
6.2.5. Nemzetközi jog	25
6.3. Teológia.....	25
6.3.1. Biblia	25
6.3.2. Elméleti teológia	26
6.3.3. Gyakorlati teológia.....	26
6.4. Földrajz, útleírások.....	27
6.5. Irodalom	28
6.6. Bölcsélet	28
6.7. Nyelvek, szótárak	29
6.8. Historia litteraria	29
6.9. Miscellanea.....	30
7. Következtetések, összegzés	30
8. Forrás- és irodalomjegyzék	31

1. Bevezetés

A jelen dolgozatunkban a mezőtelegdi Csanády-családról már több éve folytatott kutatásunkat kívánjuk bemutatni, melynek tárgya Csanády György érmelléki főszolgabíró (1747–1793) könyves műveltsége a mindeddig feltáratlan könyvtárának kötetei és eddig fel nem használt források bemutatásával. A tanulmányunkban egy igen széles látókörű, tudományokra nyitott férfi életútját és műveltségi rétegeit mutatjuk be, aki aktív könyvgyűjtői tevékenysége során egy 168 kötetből álló tékát létesített, mellette pedig a református egyház és tudománypártoló tevékenységével fejtette ki hatását az érmelléki járásban.

Úgy véljük, hogy ez a kutatás időszerű és hiánypótló, hiszen korábban nem tettek kísérletet arra, hogy a 18. század második felében élt főszolgabíró szétszóródott könyvtárát újra összegyűjtsék és bemutassák. A dolgozatban a kutatásunk céljának és módszerének bemutatása után ismertetjük mezőtelegdi Csanády György életútját, meghatározott szempontrendszer alapján elemezzük a könyvtárát, majd górcső alá vesszük külön az egyes birtokolt köteteket is, hogy elhelyezzük azokat a műveltségének különböző rétegeire. A dolgozat végén mellékletben közlünk egy, a dolgozat szempontjából nézve igen fontos könyvkatalógust, amelyet a kötetekről készítettünk, feltüntetve a könyvek hiányait, kötését, illetve a bennük található possessori bejegyzéseket. Úgy gondoljuk, hogy a téma még igen kiaknázatlan, s a terjedelmi korlátok miatt mi sem írhattunk le minden összegyűjtött információt Csanádyról és a könyvtáráról, a későbbiekben még számtalan lehetőség rejlik ebben a kutatásban, reménykedünk, hogy új, mindeddig ismeretlen összefüggésekre és adatokra deríthetünk fényt e tanulmányban.

2. A kutatás célja, problémafelvetés

A mezőtelegdi Csanády családot genealógiai szempontból már több kutató is feldolgozta, melyek közül a legfontosabbak Nagy Iván *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* c. tizenhárom kötetből álló összefoglaló műve,¹ ahol a harmadik könyvben kapott helyet a vizsgált család. Ezt a terjedelmes művet Kempelen Béla bővítette ki mind a családok számában, mind a közölt adatok mennyiségében *Magyar nemes családok* c. művében.² Ezek azonban csak származási táblákat közölnek, az egyes családtagokról nem közöl az élettartamon kívül egyéb biográfiai adatokat. A család történetét mindeddig egy munka fejtette ki részletesen, amely Galgóczy Károly családismertetése.³ Ezen belül a címben szereplő Csanády György is kitüntetett szerepet kap, azonban a műveltségéről csupán egyetlen rövid

¹ NAGY, 1858.

² KEMPELEN, 1912.

³ GALGÓCZY, 1896.

mondatban emlékezik meg, más szakirodalom sem számol be a család igen nagy kötetszámú fennmaradt könyvtáráról. A kutatásunkban vizsgált fő aspektust, Csanády György műveltségének rétegeit és könyvtárának bemutatását még nem vizsgálták korábban. Éppen ezért a jelen kutatás célja egy átfogó képet alkotni mezőtelegdi Csanády György érmelléki főszolgabíró könyves műveltségéről, bemutatni Csanády György részletes életútját, és elhelyezni a főszolgabíró a korabeli művelődés történetébe a rendelkezésre álló szakirodalom, valamint a levéltári kutatások szintetizálásával.

3. A kutatás módszere

A dolgozatunk legnagyobb hányada levéltári, könyvtári és szakirodalmi kutatásra épül. Ennek megfelelően igyekeztünk minden olyan, a család történetéről szóló forrást és írott munkát beépíteni dolgozatunkba, melyek segíthetik Csanády György életrajzának és könyvtári hagyatékának objektív leírását. A következőkben Csanády életrajzának, a főszolgabíró könyves műveltségének és a könyvkatalógus összeállításának módszertanát ismertetjük.

3.1. A Csanády-életrajz összeállítása

A mezőtelegdi Csanády-család leszármazási tábláit Nagy Iván⁴ és Kempelen Béla⁵ munkáiból állítottuk össze, amelyeket lehetőségeinkhez mérten összevetettünk a rendelkezésre álló, Csanády Györgyre vonatkozó születési, házassági és halotti anyakönyvek bejegyzéseivel. A genealógiai tábla kiegészítésében és pontosításában nagy segítségünkre voltak a főszolgabíró ma is élő leszármazottjai, dr. Fodor Flóra, illetve dr. Szabó György, akik eddig általunk és a szakirodalom által sem ismert évszámokat, családtörténeti adalékokat, illetve tárgyi emlékeket bocsátottak rendelkezésünkre.

A főszolgabírótól meglehetősen kevés autográf forrás maradt fenn, mely a kutatásunkat megnehezítette, ezért kiemelt fontossággal kezeltük a más szerzők által róla írt feljegyzéseket, valamint a kutatásaink során eddig feltárt levelezését is. Jelentős forrásnak tekintjük ezért a váradi, majd szalacsi református lelkipásztor, Keresztesi József által írt, majd Szakáts József szalacsi iskolamester által lemásolt naplója.⁶ Keresztesi és Csanády a lelkipásztor leírása alapján jó barátságot ápoltak, s a kutatásunkhoz elengedhetetlen információkat jegyzett le a naplójában. Fontos kihangsúlyoznunk, hogy Keresztesi kortárs szerzőként írt az őt körülvevő személyekről és az őt ért eseményekről, így elsőrangú primer forrásként szolgál Csanády György személyéről és tevékenységéről. Ezen kívül a főszolgabíró élettörténetéhez

⁴ NAGY, 1858.

⁵ KEMPELEN, 1912.

⁶ KERESZTESI, 1868.

nagymértékben felhasználtuk Galgóczi Károly családismertetését,⁷ melyben részletesen ír a Csanády-família történetéről. Az életrajz rekonstrukciójához igénybe vettünk még más adattárakat, visszaemlékezéseket, a Debreceni Református Kollégium iskolai anyakönyveit⁸, illetve álmosdi⁹ anyakönyveket, hogy kutatásunk minél sokrétűbb és hitelesebb forrásokból merítsen, valamint legyen lehetőségünk élni a felhasznált dokumentumok összevetésével is. A Csanády György főszolgabíróhoz köthető feljegyzések mellett rendelkezésünkre állt néhány általa írt levél is, amelyeket a tiszántúli szuperintendenseknek és egyházkerületi főjegyzőknek küldött.¹⁰ A Benedek Mihály generális nótáriusnak írt levelei között például több is könyvek vásárlásáról szól,¹¹ vagy éppen a debreceni Kollégium leendő professorával kapcsolatos;¹² a szuperintendensekkel folytatott levelezésében pedig az érmelléki lelkészeket védő tevékenységébe nyerhetünk bepillantást. Mindezen levelei megerősíthetik Csanády tudomány- és a református egyházat pártoló hozzáállását.

3.2. A kötetek azonosítása

Kutatásunk megkezdése előtt kizárólag a Karcagi Nagykun Református Gimnázium feldolgozatlan régikönyvvállománya állt rendelkezésünkre. A kötetek feldolgozásakor több olyan possessorori bejegyzéssel találkoztunk, melyek a Csanády-család tagjainak egykori tulajdonjogát mutatta. A könyvtári állomány feltárása után, melynek során szolgálatát vettük a helyi iskolai értesítőknek és a 20. század első felében vezetett leltári könyveknek is, a család beazonosítása az e kézjegyek mellett rögzített évszámok és az általunk ismert rokoni kapcsolatok segítségével történt. Nagy Iván összefoglaló munkája összesen négy Csanády családot említ, a *kereki*, *nagymihályi*, *göcsi*, illetve a *mezőtelegdi* famíliát.¹³ A rendelkezésünkre álló életrajzi adatok és a possessorori bejegyzések évszámai alapján sikerült egyértelműen meghatároznunk, hogy a vizsgált kötetek a *mezőtelegdi* Csanádyak tulajdonában álltak. Az iskolai értesítők és leltárkönyvek feldolgozása után kiderült, hogy az ún. Csanády-könyvtár egy három generáción át örökölt könyvgyűjtemény, melyet még Csanády György kezdett el gyűjteni, s gyarapítását folytatta fia, Csanády Ferenc; unokája, Csanády István; illetve dédunokája, Csanády Béla. A kötetek gimnáziumba kerülésében utóbbinak kitüntetett szerepe

⁷ A család történetét megíró Galgóczy Károly felesége maga is Csanády-leány volt. Galgóczy Károlyné Csanády Mária az általunk vizsgált Csanády György főszolgabíró unokája volt Csanády József fia ágán. – GALGÓCZY, 1896.

⁸ SZABADI, 2013.

⁹ ÁRE KHH 1748–1819.

¹⁰ Mivel a család levelei elvesztek (vagy jelenleg ismeretlen helyen találhatók), elsősorban a főszolgabíró különböző közgyűjteményekben fennmaradt leveleire vagyunk kénytelenek támaszkodni.

¹¹ TtREK R 585 31/b–c.

¹² TtREK R 585 30/i.

¹³ NAGY, 1858. 172.

volt: a Bihar vármegyei székhelyű család leszármazottja ugyanis 1873-ban került Karcagra, ahol előbb aljegyzőként, majd 1875-től kezdve királyi közjegyzőként működött egészen 1894-ig bekövetkezett haláláig. Csanády Béla igen tevékenyen kivette a részét a város életében: a közjegyzőségen kívül több hivatalt is elvállalt, tagja volt a helyi református egyházközség tanácsának, illetve a karcagi református gimnázium igazgatótanácsának, illetve első két gyermeke, ifj. Csanády Béla és Aurél a karcagi református gimnáziumban tanult. A közel 300 kötetből álló, felbecsülhetetlen értékű Csanády-hagyatékot 1899-ben adományozták a „Csanády-örökösök”¹⁴ a karcagi református gimnázium könyvtárának, Csanády Béla halála után öt évvel, amely ma is a gimnázium könyvtárát gyarapítja.

3.3. Csanády György köteteinek elemzési szempontjai

A Csanády-könyvtár köteteit egy általunk előzetesen megállapított szempontsor szerint elemeztük. Ez alapján vizsgáltuk a kötetek nyelvi megoszlását, a témabéli megoszlást, a kötetek kiadási helye és éve szerinti megoszlást (különös figyelmet szentelve annak, hogy az adott kötet a könyvgyűjtő életében jelent-e meg, vagy egy újabb kiadásról van szó), illetve az egyes könyvekben szereplő possessori bejegyzéseket és margináliákat. Ezeken kívül megvizsgáltuk még a könyvek beszerzési forrásait, hogy Csanády vétel vagy ajándékozás révén jutott hozzá a könyvekhez, illetve több possessor jelenléte esetén a kötetek útját a könyvtárig.

Az olvasmányműveltség egyes rétegeit a kötetek egyenkénti vizsgálatával kíséreljük meg szemléltetni. Ennek kivitelezéséhez követtük az Oláh Róbert által alkalmazott módszertant és szempontrendszert,¹⁵ Monok István és Madas Edit munkáit,¹⁶ a historiográfiai elemzések során pedig Ernst Breisach,¹⁷ Kosáry Domokos¹⁸ és Gunst Péter műveit.¹⁹ Elemzésünk során az esetek nagy részében nem találtunk magyar nyelvű szakirodalmat, ami segítette volna a munkánkat, így a külföldi szakirodalmak esetén minden esetben igyekeztünk a legújabb eredményeket bevonni a kutatásunkba.

4. Csanády György érmelléki főszolgabíró élete (1747–1793)

A dolgozatunk középpontjában álló Csanády György 1747 júniusában született Álmosdon, idősebb Csanády György és szigethi Debreczeni Éva gyermekeként. A család, és ezzel Csanády hasonnevű édesapja 1742-ben került a bihari településre, amikor annak apósa,

¹⁴ ÉRTESÍTŐ, 1898–99. 118–122.

¹⁵ OLÁH, 2022.

¹⁶ MONOK, 1993; MADAS–MONOK, 2003.

¹⁷ BREISACH, 2004.

¹⁸ KOSÁRY, 1983.

¹⁹ GUNST, 2000.

Debreczeni István a végrendeletében meghagyta az álmósi birtokot leánya és férje számára.²⁰ Az idősebb Csanád György a fia két éves korában halt meg 1749-ben. Az özvegy, háromgyermekes anyja nem sokkal később hozzáment Vonza Böszörményi Jánoshoz. A férfi nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy édesgyermekait jól taníttassa, így kötelességének tartotta, hogy az új házasságából származó gyermekek is kiváló oktatásban részesüljenek, ez járulhatott hozzá ahhoz is, hogy a későbbiekben Csanád jó viszonyt ápoljon mostohatestvéreivel, Vonza Böszörményi Pállal és Józseffel.²¹ Csanád György a körtvélyesi alsóbb iskola elvégzése után Debrecenbe ment, hogy 1758-ban immár a Kollégium kötelékében folytathassa tanulmányait. Hogy a felsőbb, ún. akadémiai osztályokat is elvégezze, 1762. április 22-én aláírt a debreceni Kollégium törvényeinek, ezzel tógátus diákká vált és a híres kollégiumi professzorok előadásait hallgathatta²² egészen 1768-ig. Csanád követte felmenői évszázadokra visszanyúló hagyományát és az ügyvédi, szolgabírói pályára kívánt lépni. A debreceni iskolai anyakönyvben a neve mellett a „*Secularis et advocatus anno 1769.*” utólagos bejegyzés szerepel, innen ismeretes, hogy célját beváltotta és 1769 elejére a pesti ítélőtábla előtt már letette vizsgáját és világi ügyvéd vált belőle.²³

Csanád az ezt követő időszakban *patvarista* volt, azaz olyan jogász, aki tanulmányait elvégezve egy másik ügyvéd mellett gyakorolta a hivatását.²⁴ Ezen irányú tevékenysége egészen 1783-ig tartott. A II. József király által 1781-ben hozott türelmi rendelet lehetővé tette a református felekezetűek megyei hivatalvállalását, így Csanád számára is megnyílt az út, hogy erre a pályára lépjen. Az ekkoriban már a vármegyében elismertséget szerzett Csanádyt az 1783-as bihari tisztújításkor megválasztották Bihar vármegye érmelléki járásának főszolgabírójává, amely tisztségét 1793-as haláláig betöltötte.²⁵ Csanád a főszolgabírói hivatala során igen aktív és sokrétű szerepet vállalt a járása életében: mint református vallású ember, szívügye volt az egyháza ügyeit koordinálni és képviselni a járáson belül és kívül egyaránt, elsősorban ez hozta meg számára az elismertséget. Főszolgabíróként meghatározó szerepe volt az érmelléki református lelkeszek és ügyeik képviselete mind a katolikus, mind pedig a feljebbvaló református szervek felé: ennek megfelelően kitüntetett szerepet játszott a feladatai között a váradi református egyházközség türelmi rendelet utáni feltámasztása és

²⁰ GALGÓCZY, 1896. 170.

²¹ UO.

²² Tanárai Szathmári Paksi István, Hatvani István, Csákvári Varjas János, illetve Sinai Miklós voltak. – RÁCZ, 1997. 56.

²³ SZABADI, 2013. 488.

²⁴ CZUCZOR–FOGARASI, 1870. 119.

²⁵ KERESZTESI, 1868. 33.

újjáépítése, újjáalakítása, melynek során jelentős szerepet vállalt a tudós prédikátor Keresztesi Józseffel egyetemben.²⁶ Nem csak a váradi reformátusok ügyét szolgálta: több éven át, egészen haláláig tartó küzdelemben dolgozott azon, hogy kieszközölje a partiumi lelkészek számára a Bethlen Gábor által 1629. július 13-án a partiumi lelkészek és utódai számára adományozott armális nemesség újbóli érvényesítését.²⁷ Ezen kívül Csanády György elszántan védelmezte az érmelléki lelkészek peres ügyeit, több levelezése és fent maradt ahogy ezeket a prédikátorokat védelmébe vette. A főszolgabíró tevékenyen részt vett az 1791-es budai református zsinaton,²⁸ melynek során újjászervezték, írásba foglalták és új alapokra helyezték a református egyházi törvényeket.

Csanády a rövid, de a vármegyei közéletben annál mozgalmasabb 47 évnyi élete során háromszor házasodott, így rokonsága igen kiterjedt volt halálakor. Első felesége a híres debreceni orvosdoktor Buzinkay György leánya, Éva volt, akitől négyéves házassága alatt (1776–1780) nem született gyermeke.²⁹ Második neje a vértesi nemes Torkos Imre kapitány Zsófia nevű leánya volt,³⁰ házasságuk alatt (1782–1785) három gyermek született: György, Imre, illetve Eszter.³¹ Harmadik, egyben utolsó felesége zilahi Sebes Ferenc leánya, Krisztina volt (1788 k.–1793), akitől négy gyermeke: Ferenc, Zsuzsanna, Krisztina, illetve az utószülött József származott.³²

Csanády György igen érdeklődő, műkedvelő, a tudományra nyitott ember volt, erről tanúskodik a körülbelül 300 kötetből álló, a mai napig fennmaradt könyvtára is, mely a karcagi Nagykun Református Gimnázium könyvtárában található.³³ Figyelemreméltók ezen könyvek témái is, mivel igen érdeklődő magatartást mutatott a református teológiai művek felé, de kiemelhetők még a könyvtárban a jogi és történelmi könyvek magas száma is, hiszen számos esetben főleg német és holland református jogtudósok műveit olvasta. Vélhetően igen naprakész tudással rendelkezett, mivel az általa vásárolt könyvek a nagyrészt az életében jelentek meg, tehát többnyire a legelső kiadást szerezte be gyakran akár Bécsből vagy Pozsonyból, ami arra vall, hogy igyekezett korának legpontosabb tudását elsajátítani. A Csanády-család történetét megíró Galgóczy Károly a rendkívül nagy kötetszámú, önmaga által

²⁶ UO. 34.

²⁷ UO. 230–231.

²⁸ RÉVÉSZ, 1874. 28.

²⁹ ÁRE KHH 1748–1819. 416; 454.

³⁰ NAGY, 1865. 251.

³¹ ÁRE KHH 1748–1819. 38–39; 41; 418; 456.

³² ÁRE KHH 1748–1819. 44–49.

³³ ÉRTESÍTŐ 1898–99. 118–122.

gyűjtött könyvtára miatt ugyancsak tudományra, művészetekre nyitott emberként írja le,³⁴ de barátja, Keresztesi József is hasonlóképp emlékezett meg róla a Naplójában.³⁵ A főszolgabíró 1793. október 27-én halt meg Álmosdon és itt is helyezték végső nyugalomra.³⁶

5. Csanády György könyvtára

Több forrás is lelkes műkedvelőként és könyvgyűjtőként utalt Csanády Györgyre, ezt a jelentős kötetszámú könyvtára mellett megerősíteni látszik levelezése is, melyet a Tiszántúli Református Egyházkerület főjegyzőjével, Benedek Mihállyal folytatott az „*Epistolae obscurorum virorum*” stílusában.³⁷ A jelen alfejezet első részében egy általános áttekintést adunk a Csanády-könyvtárról, melynek során megvizsgáljuk a kötetek nyelvi, illetve témabéli megoszlását, a könyvek kiadási helye és ideje szerinti megoszlást, valamint górcső alá vesszük a kötetekben szereplő possessorori bejegyzéseket és margináliákat is. A második részben a könyvek beszerzési forrásait mutatjuk be. A vétel, öröklés és a különféle ajándékozások útján beszerzett kötetek esetében megvizsgáltuk a könyvtár korabeli értékét, és egyúttal megkíséreltünk adni egy számszerű becslést is erre vonatkozóan. Ezen kívül igyekszünk rövid magyarázattal szolgálni a Csanády György és az egyes adományozók közötti rokoni, baráti, vagy munkakapcsolatokról is, hogy megindokoljuk a Csanády kézjegyét nem tartalmazó kötetek katalógusba vételét.³⁸

5.1. A könyvtár általános jellemzői

Csanády György műveltségének részletes vizsgálata előtt elsősorban magáról a könyvvállománnyról szeretnénk adni egy általános jellemzést. E részben ismertetjük a kötetek összesített adatairól készített statisztikáinkat és az azok alapján tett megállapításainkat, melyek további részletekkel szolgálhatják a Csanády-könyvtár bemutatását. A továbbiakban a könyvek nyelvéről, témabéli besorolásáról, kiadási helyéről és idejéről, valamint a bennük található possessorori bejegyzésekről és margináliákról értekezünk.

³⁴ „Egész életpályáján kedvelte a tudományos ügyet és irodalmat. Szép könyvtárt gyűjtött magának. Pártolója és oszlopos tagja volt a vallási közügynek.” – GALGÓCZY, 1896. 171.

³⁵ „Tek[intetes] Csanádi György, az érmelyéki járásnak főszolgabírója, ez a tudományoknak s tudósoknak szeretője, az haza hasznos oszlop embere, nekem régi jó uram s barátom...” – KERESZTESI, 1868. 34.

³⁶ ÁRE KHH 1748–1819. 459.

³⁷ A megállapítást valószínűleg egy 19. századi levéltári rendezés során írták az iratcsomóra, s egy 16. századi szatirikus, fiktív levélgyűjteményre utal. A „Zavaros fejű férfiak levelei” a kor skolasztikusait és szerzeteseit gúnyolta ki, így a korai reformáció egyik ékes alkotása. – TtREK R 585 31/a–m; SCHNABEL-SCHÜLE, 2017. 107.

³⁸ Egy későbbi munkánkban szeretnénk rekonstruálni Csanády György kapcsolati hálóját. A tervezett kutatásban úgy véljük, hogy jó hasznát fogjuk venni a Csanády-könyvtárban fellelt adományozói bejegyzéseknek, viszont a jelen dolgozat kereteit jóval meghaladná ez a vállalkozás.

A 18. század Magyar Királyságában kiadott kötetek három leggyakoribb nyelve a latin, a német és a magyar volt. A latin nyelv dominanciája főként a század első felében volt jelentős, Monok István szerint az 1730-40-es években a Magyar Királyság területén kiadott könyvek körülbelül 66-68%-a ezen a nyelven jelent meg. Ez főként azzal magyarázható, hogy mind az ország, mind a tudomány nyelve a latin volt. Látványosabb csökkenés a század vége felé észlelhető, amikor a magyar és német nyelvű kiadványok száma meghaladta a latin nyelvűekét,³⁹ amely hatás minden bizonnyal a II. József-féle nyelvrendeletnek és a kezdődő magyar nemzeti ébredésnek tudható be. Csanády György köteteinek nyelvi megoszlása ezt a tendenciát követi. Legnagyobb arányban latin nyelvű olvasmányokkal rendelkezett (119 db – 71%). Mivel a főszolgabíró II. József uralkodása alatt kezdte meg vármegyei hivatali működését, a latin mellett kiválóan kellett tudnia németül is, így a második legnagyobb csoportot ez a nyelv teszi ki (44 db – 26%). Csanády ezen kívül igen csekély számú francia (3 db – 1,8%) kötetet birtokolt, franciatudásáról azonban kizárólag leveleinek címzése árulkodik.⁴⁰ Végezetül a tulajdonában állt néhány többnyelvű kötet is (2 db – 1,2%); ezek kivétel nélkül szótárak, amelyek Csanády nyelvtanulását segíthették.

A kötetek témáját tekintve az olvasmányok összetétele hasonló a polgárság (pl. jogászok, orvosok, patikusok) gyűjteményeihez, mivel Csanády – amellet, hogy köznemes volt –, aktívan részt vett a vármegyei hivatali életben főszolgabíróként. A könyvtára mérete is illeszkedik a Monok által megállapított 100-300 kötetnyi nagyobb polgári gyűjteményekhez. Ahogyan a hivatalvállaló köznemesek és a polgárok is, Csanády szintén törekedett elsősorban szakmabeli könyvek beszerzésére, de egyúttal igyekezett minél szélesebb tudást szerezni, így a hivatásához elengedhetetlen szakmai kötetek mellett megfigyelhető a más tudományágakban íródott kötetek jelenléte is, ezáltal tájékozott és széles látókörű lett. A könyvtárra emellett jellemző az olvasmányanyag elvilágiasodása, a legújabb gondolatokat közlő kötetek beszerzése, illetve a református Csanády nyitása a különböző teológiai irányzatokra, sőt felekezetekre. Ahogyan a magyar könyvolvasók a korban, úgy a főszolgabíró is főleg kereskedők útján, vagy ő maga intézte beszerzéseit, ezáltal nem csak a szakkönyvekre összpontosított.⁴¹ A possessori bejegyzések tanúsága alapján ugyanis több alkalommal is megfordult bécsi, pozsonyi és pesti kereskedőknél, ahonnan a könyveit vásárolta. A fent írtakat figyelembe véve a kötetek témájukat tekintve két nagy csoportra oszthatóak: a szakkönyvekre, illetve a nem szorosan Csanády főszolgabírói hivatásához köthető nyomtatványokra. Az előbbi

³⁹ MADAS–MONOK, 2003. 198.

⁴⁰ Pl. „*Monsieur Michle de Benedek, mon tres cher Bon Ami, a Debreczen.*” – TtREK R 585 31/b.

⁴¹ MADAS–MONOK, 2003. 170; 172.

csoport szignifikáns részét teszi ki a teljes könyvtárnak, ugyanis a *történelem és egyháztörténet* (57 db), a *jogtudomány* (39 db), illetve a *teológia* (19 db)⁴² témakörével foglalkozó kötetek a teljes állomány közel 70%-t teszik ki. A maradék 30%-ban figyelemreméltó kötetszámmal szerepel még a *földrajz* (113 db), az *irodalom* (11 db), illetve az ókori auctorok *bölcseleti* művei (9 db), melyek iránt való érdeklődése a kollégiumi tanulóévekre vezethető vissza. Német, francia és magyar *nyelvkönyveket* és az ehhez elengedhetetlen *szótárakat* is felfedeztünk az állományban (9 db), illetve a különböző, *historia litteraria* műfajába tartozó tudománytörténeti, bibliográfiai művek is jelen vannak a könyvtárban (5 db). Végül létrehoztunk egy *miscellanea* kategóriát is azon vegyes témájú kötetek részére, amelyek nem illeszkednek a fent kialakított rendszerbe azok speciális volta miatt (6 db).

A kötetek kiadási helyét is érdemes megvizsgálnunk, amellyel további megerősítést nyerhetünk arra vonatkozóan, hogy Csanády milyen módon és honnan szerezhette be a könyveit. A kiadási helyeket görcső alá véve egyértelműen kirajzolódik, hogy Csanády legtöbb könyvét földrajzilag hozzá közeli területeken nyomtatták, így érezhető az állomány összetételén az erőteljes Habsburg és német hatás. Ezek a főszolgabíró számára viszonylag könnyen elérhetők voltak, mivel javarészt a *Habsburg Birodalom területén*, tehát az *osztrák örökös tartományokban* (51 db) és a *Magyar Királyságban* (42 db) nyomtatott könyveket birtokolt: e kötetek a könyvtár 55%-t teszik ki. Ha hozzávesszük a *Német-Római Birodalom osztrák örökös tartományokon kívül eső területén* nyomtatott könyveket is (49 db – 29%), úgy az összesített százalékos arány 84% lesz. Csanády, mivel viszonylag sűrűn megfordult Bécsben, Pozsonyban és Pesten, az itt működő könyvnyomdák és/vagy kereskedők (pl. Trattner, Royer könyvkereskedések) által könnyedén hozzájuthatott a Német-Római Birodalom és a Magyar Királyság területén nyomtatott kötetekhez. A maradék 16%-ban további, főként nyugat-európai országokban nyomott könyveket találunk, így a kötetek között szerepel svájci (7 db), holland (5 db), francia (4 db), velencei (4 db), orosz (2 db) területekről származó könyv is. Csúpan 4 esetben nem tudtuk megállapítani a kiadás helyét, mivel vagy nem tüntették fel a címoldalon (és a rendelkezésre álló bibliográfiákból sem tudtuk azt kideríteni), vagy magát a kötetet nem tudtuk beazonosítani.

Fontosnak tartjuk görcső alá venni a kötetek kiadási évét is miszerint az adott kötet a könyvgyűjtő életében jelent-e meg, vagy csupán egy régebbi mű újabb kiadását forgatta.

⁴² Bár a jelen dolgozatban nincs lehetőségünk ezt kellőképpen kifejteni, a teológiát azért soroltuk a szakkönyvek közé, mivel Csanády oszlopos tagja volt a Bihar vármegyei reformátusságnak, több lelkes hittételi kérdések miatt zajló perében járt el, illetve a budai református zsinaton (1791) is részt vett. Éppen ezért a főszolgabírónak tisztában kellett lennie az egyes hittételekkel, hogy naprakészen tudja képviselni pártfogoltjait.

Ahogy az előzőekben említettük, a 18. századi köznemesi, polgári könyvtárak legfontosabb tendenciája a legújabb gondolatokat közlő kötetek beszerzése volt.⁴³ Ha megvizsgáljuk Csanády György köteteit és azok első kiadási évét, ugyanez a gondolat nyer megerősítést. A kötetek kiadási éve szerinti megoszlást kétféleképpen elemezzük: elsőként a századonkénti csoportosítást vizsgáljuk meg. Csanády köteteit a legnagyobb arányban a 18. században nyomtatták (148 db), így az általa forgatott könyvek 88,1%-a 100 évesnél fiatalabb kötet. A 17. századból csekély mennyiségű könyvet (15 db – 8,9%), míg a 16. századból ennél is kevesebbet (4 db – 2,4%) birtokolt. Kizárólag egy esetben nem ismerjük a könyv kiadási évét (0,6%). A 18. századi nyomtatványok kiugró száma miatt e vizsgálatot finomítanunk kell, ezért egy másik csoportosítás szerint Csanády György életútjához igazítva vesszük górcső alá a kötetek kiadási éveinek megoszlását. Az első csoportot az 1747, tehát a születése előtt kiadott kötetek alkotják: az 55 db kötet a teljes állomány 32,7%-t teszi ki. A második csoportot az 1747 és 1769 közötti időszak alkotja, ez a születési évétől az ügyvédi vizsgájának letételéig tart: ezen periódusban 27 könyvet nyomtatták ki, amely a teljes könyvtárra levetítve 16,1%-ot jelent. Végül az 1770 és 1793 időszak köteteit, tehát az aktív hivatali éveitől kezdve a haláláig kiadott könyveit vizsgáltuk meg: e két évszám között összesen 85 birtokolt kötet került nyomtatásra, amely az egész könyvtár 50,6%-t teszi ki, egy esetben pedig nem ismerjük a kötet kiadási évét (0,6%).

Az egyes kötetekben fellelt possessori bejegyzések és margináliák vizsgálatát sajnos nem tudtuk teljeskörűen elvégezni. A Csanády-könyvtár ugyanis fizikai formában hiányos: 168 könyvből összesen 128-at találtunk meg kutatásunk során (76%), 40 kötet elveszett az adományozás óta eltelt 123 év során. A továbbiakban így ehhez a 128 kötethez viszonyítva vizsgáljuk meg a fentebb említett szempontokat. Összesen 60 kötetben találtunk bármiféle bejegyzést (tehát a megtalált kötetek 47%-ban), ezek egy része Csanády autográf kézjegye (42 eset – 33%), amivel rögzíti a tulajdonjog,⁴⁴ a vásárlás,⁴⁵ vagy az adományozás⁴⁶ tényét. A bejegyzések maradék része (18 eset – 14%) minden esetben korábbi possessort jelöl,⁴⁷ amelyeknél Csanády nem tüntette fel külön a saját tulajdonjogát. Végezetül az egyes kötetekben található margináliákat vesszük górcső alá. A margináliák, azaz széljegyzetek egyértelmű mutatói annak, hogy egy könyvtulajdonos aktívan forgatta, használta a kötetét.⁴⁸ Ezeket

⁴³ MADAS–MONOK, 2003. 170.

⁴⁴ Pl. „*Georgii Csanády Posony 20a July 1787.*” – lásd 12. tétel.

⁴⁵ Pl. „*Georgius Csanády emit Pestini 1782. 10a Febr[uari] 2 Rf 50 Xr cum ali Tomus.*” – lásd 33–34. tétel.

⁴⁶ Pl. „*Donavit D[omi]nus Joannes Mihályfalvi Amico suo Georgio Csanády Posony 20a July 1787.*” – lásd 46. tétel.

⁴⁷ Pl. „*18. May 1748. Ladislai Baranyi*” – lásd 52. tétel.

⁴⁸ MONOK, 2022. 182.

megvizsgálva azonban érdekes megállapításra jutunk: a tudományokat kedvelőként és könyvgyűjtőként jellemzett Csanády a possessorori bejegyzéseit leszámítva egyáltalán nem írt a könyveibe, egyetlen széljegyzetet sem találtunk az ő kézírásával.⁴⁹ Természetesen ebből nem lehet arra következtetni, hogy a főszolgabíró nem olvasta, hanem csak gyűjtötte a könyveit; egyszerűen csak nem jegyzetelt beléjük. Valójában Csanády figyelemmel kísérte a debreceni kollégiumi könyvaukciókat,⁵⁰ illetve a kereskedők kínálatát is, amely tudatos könyvgyűjtésre és könyvhasználatra utal. Ezen kívül figyelembe kell vennünk a kötetek témáit is (legnagyobb arányban történelem, jogtudomány, teológia), amelyek alapján kiderül, hogy a főszolgabíró a hivatásához nélkülözhetetlen köteteket birtokolt, így egy részüket akár napi szinten is forgathatta.

5.2. A könyvek beszerzési forrásai

A jelen pontban röviden bemutatjuk Csanády György beszerzési forrásait a könyvekre vonatkozóan, kiemelten kezelve a vétel és az ajándékozás útján szerzett köteteket. Ahogy azt korábban írtuk, a Csanády-hagyaték fizikai formájában hiányos, így ezen irányú vizsgálatainkban is csak a meglévő kötetekre tudunk biztos megállapításokat tenni. A kötetek beszerzési módjainak a megoszlása a következőképp alakul: Csanády György a legnagyobb arányban vette a kötetait, összesen 112 könyvről tudjuk megállapítani, hogy vásárolta azokat (66,6%). A possessorori vagy egyéb adományozói bejegyzéseket figyelembe véve 16 esetben tudjuk biztosan állítani, hogy ajándékba kapott egy-egy kötetet (9,4%). A Csanády-örökösök adományozása óta eltűnt kötetek száma 40, ezekről nem tudtuk megállapítani, hogy adomány vagy vétel útján került Csanády tulajdonába (24%). Bár nem mindegyik kötetét vásárolta, tettünk egy kísérletet a könyvtár korabeli értékének becslésére a korabeli kiadói katalógusok,⁵¹ debreceni kollégiumi könyvtári számadáskönyvek,⁵² nemzeti bibliográfiák,⁵³ illetve Csanády könyvekbe írt árai alapján, hogy legyen elképzelésünk arról, mekkora volt a Csanády-könyvtár körülbelüli összértéke a korban.⁵⁴ A fentebb említett források alapján kiderül, hogy a főszolgabíró könyveinek becsült értéke 436,15 Rft,⁵⁵ amely igen magasnak számít, ha

⁴⁹ A korábbi possessoroktól azonban tudunk széljegyzeteket, például Hatvani István professzor igen sűrűn jegyzetelt Herodotos históriájába. – lásd 56. tétel.

⁵⁰ Egy levelében megkéri barátját, Benedek Mihály egyházkerületi főjegyzőt, hogy vegye meg számára a Csákvári Varjas János halála utáni aukción kikiáltott négy könyvet: „*a Varjas Úr auctióján [...] a ki jegyzett könyveket igen kedvesen venném, [...] kivált a Holberget pedig és a Plutarchust recommendálom, a többi is, ha lehet. Egy Henriást és egy Yungot /: ha ki jött már /: hadjon nekem Tiszt[eletem] Barátom Uram*” – TtREK R 585 31/b.

⁵¹ TRATTNER, 1784.

⁵² TtREL II. 12. g. 1-2.

⁵³ PETRIK, I–II; VBL I–VI.

⁵⁴ A kötetek értékét az 1753 óta törvényes fizetőeszközben, *konvenció forintban*; vagy a Magyar Királyságban ismertebb néven *rhénes forintban* adtuk meg.

⁵⁵ Ez könyvenként átlagosan 2,60 Rft értéket jelent.

összevetjük egy főszolgabíró éves fizetésével. Sajnos Bihar vármegyére nem találtunk erre vonatkozó információt a korszakból, viszont a közeli Csongrád vármegyéből rendelkezésünkre áll egy 1791-es adat. Ennek alapján egy főszolgabíró éves fizetése 300 Rft-ot tett ki, így kijelenthető, hogy Csanád György könyvtárának összértéke az egy évi járandóságának körülbelül másfélszeresét tehetné ki.⁵⁶ Érdekes még kiemelnünk, hogy a kötetek túlnyomó része 5 Rft érték alatt van (150 db – 89%), ezen belül pedig kiemelt számban vannak a 3 Rft alatti értékű könyvek (134 db – 80%). Csúpan 18 kötet értéke 5 Rft fölötti (11%), a legdrágább könyv becsült értéke pedig 20 Rft.

Ahogy azt említettük, csúpan 16 esetben állapíthatjuk meg biztosan, hogy Csanád ajándékba kapott egy-egy könyvet. E bekezdésben igyekezünk röviden felvázolni, hogy milyen kapcsolatban álltak egymással a főszolgabíró és a kötetek adományozói. Az adományozott könyvek fele (8 kötet) Csanád feleségeinek családjától származik. Első apósa, a debreceni orvos Buzinkay György⁵⁷ egy kötetet ajándékozott számára; második apósa, Torkos Imre kapitány ennél bőkezűbb volt, tőle összesen négy könyvet kapott Csanád. Ezen felül a főszolgabíró további három kötetet gazdagodott második felesége, Torkos Zsófia családjától: nejének nagybátyja, Baranyi László három könyvet adományozott Csanádnak.⁵⁸ Az adományozott kötetek másik felét a rokonától, barátaitól, illetve az Álmosdon lakó földbirtokosoktól kapta. Mostohatestvérétől, Vonza Böszörményi Józseftől két kötet származik. Az Álmosdon lakó birtokosok és egyben barátai összesen három kötetet ajándékoztak számára: kettőt Böszörményi Nagy József,⁵⁹ egyet pedig idősebb Péchy Imre⁶⁰ adott a főszolgabírónak; végezetül jóbarátja, Mihályfalvi János pozsonyi ágens⁶¹ három kötetet gazdagította Csanád könyvtárát.

Ahogy az látható, Csanád György könyvtára legnagyobbbrészt vásárolt könyvekből áll, csúpan 20 kötetet ismerünk, amelyet adományként kapott. Fontos kiemelnünk, hogy nem látjuk jelét, valamint mindeddig nem áll rendelkezésünkre forrás arról, hogy Csanád örökölt volna könyveket az édesapjától, korábbi felmenőitől. Ismeretes viszont, hogy a főszolgabíró a könyvtárának 66,6%-t maga vásárolta, ezért úgy gondoljuk, hogy ő volt az, aki elkezdte a ma Csanád-hagyaték néven ismert könyvek gyűjtését, a könyvtár átgondolt és szisztematikus

⁵⁶ ZSILINSZKY, 1898. 244.

⁵⁷ ÁRE KHH 1748–1819. 416.

⁵⁸ Némileg árnyalja a családi kapcsolatokat, hogy az itt megnevezett Baranyi László nagynénje, Baranyi Klára Buzinkay György doktorhoz ment feleségül. Kettejük házasságából született Csanád György első felesége, Buzinkay Éva, így Baranyi Klára egyben Csanád első anyósa is.

⁵⁹ ÁRE KHH 1748–1819. 455.

⁶⁰ UO. 205; KERESZTESI, 1868. 313.

⁶¹ KERESZTESI, 1868. 7.

építését, s később a fia (Ferenc), illetve az unokája (István) is folytatta a számukra is hasznos olvasnivalók tudatos és hatékony beszerzését.

6. Csanády György műveltségének rétegei

A most következő nagyobb egységben bemutatjuk Csanády György műveltségének rétegeit. Ahogy azt említettük, a főszolgabíró törekedett elsősorban szakmabeli könyvek beszerzésére, de egyúttal igyekezett minél szélesebb tudást szerezni, így a hivatásához elengedhetetlen szakmai kötetek túlsúlya mellett megfigyelhető a más tudományágakban íródott kötetek jelenléte is. A jelen fejezetben téma szerint kategorizáltuk az egyes köteteket, hogy kisebb egységekben egy áttekinthető képet adjunk Csanády György műveltségéről. Mennyiségi megfontolásból az állomány csaknem 70%-t kitevő szakmai könyveket vettük előre (*történelem, jogtudomány, teológia*), ezeket az egyes főkategóriákon belül további alkategóriákra is osztottuk, majd ezeket követik a maradék 30%-ba tartozó könyvek osztályozása és ismertetése (*földrajz, irodalom, bölcsélet, nyelvkönyvek és szótárak, historia litteraria, miscellanea*). Az egyes főkategóriákat a dolgozatunkban csökkenő sorrendben közöljük.

6.1. Történelem és egyháztörténet

Csanády György a legnagyobb arányban történelmi és egyháztörténeti témájú köteteket birtokolt (57 db), hiszen a jog beható ismeretéhez elengedhetetlen a történelmi események tudása is. Ezen kívül Csanády minden bizonnyal személyesen is érdeklődött a múlt iránt, mivel a Magyar Királyság korabeli jogrendszerének megértéséhez szükséges műveken túl számos egyetemes történeti munkát is birtokolt. A történelmi munkákat hat kategóriára osztottuk, melyek sorrendben a következők: *ókortörténet, egyetemes történelem, a Magyar Királyság története, Erdély és Horvátország története, egyháztörténet*, illetve *a történelem segédtudományai*.

6.1.1. Ókortörténet

Csanády György könyvtárában három ókortörténettel foglalkozó művet találunk, két görög és egy római történelmet leíró munkát. E művek ismerete a kor általános műveltségének szerves részét képezték,⁶² így a főszolgabíró polcairól sem hiányozhattak ezen kötetek, nem beszélve arról, hogy debreceni kollégiumi évei alatt is gyakran forgathatta e könyveket.

Az egyik görög történeti munka Herodotos históriája, amely a görög–perzsa háborúkat és annak előzményeit (különösen a Kr. e. 490 és 480–479) írja le kilenc könyvre osztva (56.

⁶² SIPOS, 1991. 90.

tétel). A történetíró a művei megírásához már használ forrásokat, illetve a háborúkat megélt emberek beszámolóját is beépíti a művébe, igyekszik elszakadni a mitológiától, azonban teljesen nem szakít vele, így műve szórakoztatni is kívánt.⁶³ A másik kötet az előzővel gyakran együtt említett munka: Thucydides *A peloponnészoszi háború* c. művének latin fordítása (139. tétel). A nyolc könyvre osztott mű a peloponnészoszi háború történetét (Kr. e. 431–404) örökíti meg Kr. e. 411-ig bezárólag. Ez a mű már sokkal egységesebb és lineárisabb, mint a Herodotosé, mivel Thucydides következetesen összpontosít kizárólag a háború történetének feltárására. A szerző már teljesen szakít a mitológiával, az összefüggéseket az emberek tettei és motivációi alapján írja le.⁶⁴ Érdekes megjegyeznünk, hogy a Csanády tulajdonában lévő példányok egyike sem a kollégiumi évei során került hozzá: Herodotos műve 1786, tehát Hatvani István professzor halála után,⁶⁵ Thucydides munkája pedig 1792-ben került a főszolgabíró birtokába. Minden bizonnyal tehát egyfajta hiányosságot pótolhatott a könyvtárában az utólagos beszerzéssel, nem beszélve arról, hogy kollégiumi tanulmányai ideje alatt Hatvani professzor is tanította őt.

A római történetírók közül egy auctor műve található meg Csanády könyvtárában. Eutropius, a Kr. u. 4. században élt történetíró egyetlen fennmaradt munkája a *Breviarium*, vagy Róma rövid története (43. tétel) a teljes római múltat próbálta röviden, könnyen érthetően átfogni a város alapításától (Kr. e. 753) egészen Valens császár uralkodásáig (364–378). Rövid, viszonylag egyszerűbb nyelvezete alkalmassá tette arra, hogy a debreceni kollégiumban tanuljanak belőle történelmet és latint egyaránt. Csanády György egy Christophorus Cellarius filológus kommentárjaival ellátott művet forgatott, így a benne lévő magyarázatok tovább segíthették a tanulását. A mű lényegre törő volta miatt nagy hatással volt a korai középkor történetíróira,⁶⁶ de ahogyan a most vizsgált kötet is mutatja, a 18. században is használták a Debreceni Református Kollégiumban.

6.1.2. Egyetemes történelem

Csanády György könyvtárában összesen 19 kötet foglalkozik az egyetemes történelemmel, ezen belül is Európa történetével. A jelen pontban először az általános

⁶³ BREISACH, 2004. 23.

⁶⁴ UO. 22–23.

⁶⁵ A professzor úgy rendelkezett a végrendeletében, hogy a könyveit bocsássák aukcióra. Csanády valószínűleg egy ilyen esemény során vásárolhatta meg a kötetet, mivel a levelei tanúsága alapján figyelemmel kísérte a kollégiumi könyvaukciókat. – RÁCZ, 1983. 33; TtREK R 585 31/b.

⁶⁶ BREISACH, 2004. 82.

egyetemes történelemmel foglalkozó munkákat tekintjük át, majd áttérünk az egy-egy ország vagy terület történetét leíró művekre.

Az állományban megtaláljuk az angol nyelvterületről származó, William Guthrie és John Gray által alkotott *A General History of the World* c. többkötetes munka jónéhány részét, azonban nem eredeti angol nyelven, hanem németül, *Allgemeine Weltgeschichte* cím alatt Christian Gottlob Heyne fordításában (151–162. tétel):⁶⁷ a német fordítás Kelet- és Észak-Európában gyorsan elterjedt, így Magyarországon is többnyire ebben a formájában találkozhatunk vele. A német verzió abban is eltért az angoltól, hogy elsősorban a történelmi aspektusra koncentráltak, szemben az eredetivel, ahol földrajzi, kronológiai és filológiai szempontokat is integráltak a műbe. Később az első országtörténetek is ezeken a műveken alapultak, amelyek így tovább fejlődhettek a későbbi korokban.⁶⁸

Az egyes országok történetéről szóló kötetek közül öt tárgyalja a különböző nyugat-európai eseményeket és uralkodókat, személyeket. A 17. századi sokoldalú történész, jogász és teológus Tobias Pfanner tollából egy kötetet birtokolt Csanády, amelyben a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke (1648) történetét és hatásait elemzi (110. tétel). Az alapos munkáiról ismert tudós a pártatlanság híve volt, azonban a mű keletkezésekor a szász udvar szolgálatában állt, ezért művét előbb név nélkül és fiktív nyomdahellyel (Irenopolis) jelentette meg, hogy ezzel ne sértse meg munkaadóját.⁶⁹ Csanády ezen kívül birtokolta még a 16. században élt ifjabb Johann Pistorius történész művét, a *Rerum Germanicarum veteres...* című háromkötetes forráskiadvány első részét (112. tétel), amelyben a német területekről értekező legjelentősebb írók műveit gyűjtötte össze a saját korával bezárólag.⁷⁰ A kötetben számos genealógiai táblát, illetve címerlenyomatot is találhatunk, amelyek a középkori nyugat-európai történelem alakjaihoz tartoztak. A 17. században élt nagy hatású jogásztól és történésztől, Samuel Pufendorftól egyetlen történeti jellegű munkát találtunk a Csanády-könyvtárban. Pufendorf, bár elsősorban a jogtudományban kifejtett tevékenységéért és természetjogi elméletéért ismert, több történelmi jellegű munkát is készített a nagy brandenburgi választófejedelem, I. Frigyes Vilmos történetírójaként. A Csanády által birtokolt kötet, *De Rebus Friderici Wilhelmi Magni...* (116. tétel) is a Nagy Választófejedelem élettörténetéről szól, amelyet csak három évvel halála után adtak ki. A könyvtárban egy másik, kalandos életű

⁶⁷ Csanády nem a sokat hivatkozott lipcei, 1778 és 1782 között kiadott *Weltgeschichtét*, hanem a troppai 1784-től kiadott köteteket forgatta.

⁶⁸ TRENCSENYI et al, 2016. 103-104.

⁶⁹ MULSOW, 2015. 260.

⁷⁰ FOX, 2014. 187.

uralkodó élettörténete is fellelhető: XII. Károly svéd király életét Voltaire tollából ismerhette (148. tétel), akinek ez volt első történelmi témájú műve. A kötet a felvilágosodás eszméit magán hordozva nem egyszerű biográfia, hanem Voltaire világról alkotott képe is megjelenik benne. Az író a történelmi pontosságra törekszik, és óva int a népszerű anekdoták átvételétől: így az erkölcsi célzat hiányzik anélkül, hogy elszakadna az irodalmi stílustól. Végül ebbe a kategóriába a 16. századi Németalföld spanyol királyi kormányzója, Alessandro Farnese életrajza tartozik, amit az itáliai jezsuita, Guglielmo Dondini írt a 17. század második felében (38. tétel). Ebben a könyvben a pap leírja a spanyol szolgálatban álló kormányzó főbb hőstetteit, illetve élettörténetét: a kötetből megtudjuk, hogy a legfontosabb eredményeit az ún. nyolcvanéves háború, vagy németalföldi szabadságharc során (1568–1648) érte el.⁷¹

6.1.3. A Magyar Királyság története

Csanády György könyvtárában meghatározó részt foglal el a Magyar Királyság története, ahol a legtöbb alapvető szerző megtalálható és igen széles repertoárja a magyar történetírás műveiből. A főszolgabíró öt történetíró munkáját forgathatta, akik a középkortól a 16. századig alkottak. A könyvtár egyik példánya Kézai Simon *Chronicon Hungaricum*⁷² (76. tétel), a 13. századból maradt fenn, és hasonló Anonymus *Gesta Hungarorum*ához, a művében gyakorlatilag ezt a forrást dolgozta át a magyarság dicső tetteit kihangsúlyozva. Amellett, hogy az egyik első írott krónikánk, egyedülálló forrás abban is, hogy Kézai a saját koráról is lejegyzett benne néhány fontos adatot. Nem hiányozhatott a főszolgabíró könyvtárából Antonio Bonfini *Rerum Hungaricarum decades* című műve sem (12. tétel). I. Mátyás király udvari történetírója Thuróczy János krónikájából dolgozott és írta meg a magyarok történetét a saját koráig, egyesítve a kora európai tudományosságát a magyar történetírás addigi eredményeivel.⁷³ Ugyanitt említjük meg az esztergomi érsek Oláh Miklós *Hungaria et Atila* c. művét (105. tétel), amely megkísérli leírni a magyarok és a hunok eredetét. Történetírói munkája azonban mégsem jelentős, mivel többnyire Thuróczy, kevésbé pedig Bonfini krónikájából táplálkozott, néhol más adatokkal kiegészítve a művet.⁷⁴ A hasonlóságot mi sem mutatja jobban, minthogy az első nyomtatott kiadásukban (1568) Zsámboki János mind Bonfini, mind Oláh művét egybekötve adta ki Baselban.⁷⁵ A 16. század második feléből még két jelentősebb művet tudhatott magának a főszolgabíró, mindkettő az 1500-as évek második

⁷¹ MAREK, 2020. 124.

⁷² A Csanády-kötet ezt a címet viseli, de Kézai művének az ismertebb címe: *Gesta Hunnorum et Hungarorum*.

⁷³ GUNST, 2000. 89.

⁷⁴ Uo. 98.

⁷⁵ ÁBRAHÁM, 2012. 165.

felének történetét közli. Forgách Ferenc váradi püspök nagyhatású műve, a *Rerum Hungaricarum sui Temporis Commentarii...*⁷⁶ (45. tétel), amely 1552 és 1571 között írja le a Magyar Királyság történetét. Ebben elsősorban a katonai eseményekre és a diplomáciára helyezi a hangsúlyt, emellett a török hadmozdulatokat írja le részletesen.⁷⁷ A másik egy Nicolaus Reusner által összeállított, eredetileg 1603-ban kiadott Oszmán Birodalomról szóló történeti szemelvénygyűjtemény (123. tétel), amelyben a Magyar Királyságot ért török támadásokról írnak.

A következő nagyobb csoportot a 18. században élő és alkotó jezsuita történétírók alkotják, akiktől Csanády több művet is birtokolt. A jezsuiták kritikai történétírói iskolája kiemelten fontos historiográfiai szempontból, mivel már nem kizárólag az elbeszélő forrásokra, hanem az eredeti oklevelekre: ezáltal megjelent náluk a forrásfeldolgozás, illetve a forráskritika. A forrásfeldolgozó iskola egyfajta megteremtőjeként Timon Sámuel jezsuita papot szokás megjelölni, akitől Csanády egy könyvet birtokolt. Az *Imago Antiquae Hungariae...* c. munkában (140. tétel) Timon a hunok, avarok és a magyarok történetét írta meg a kereszténység felvételéig, illetve összeállította a Magyar Királyság politikai földrajzát.⁷⁸ Kor- és rendtársa, Corneli János maga is hasonló, forrásfeltáró munkát végzett és I. Lipót korával foglalkozott. Fő műve, a *Fragmenta ungaricae historiae...* (30. tétel) Magyarország történetét dolgozza fel 1667-től kezdve.⁷⁹ Timon hatással volt a jezsuita történétírók következő generációjára, akiktől szintén forgatott könyveket a főszolgabíró. Pray György egyik első nagyszabású munkája az *Annales veteres hunnorum, avarorum et hungarorum* című munkája volt, amelyben a magyarság pogánykori történetét foglalta össze. Pray e műve nincs jelen a Csanády-könyvtárban, ellenben a kiegészítő kötete, a *Supplementum ad annales veteres...* c. munka igen (114. tétel), amelyben Pray kiegészíti, vagy pontosítja az általa korábban leírtakat.⁸⁰ Ezen kívül Csanády még egy, a középkori vránai perjelségről szóló történelmi-kritikai értekezését forgathatta Praytól (113. tétel). Katona Istvántól a monumentális, 42 kötetből álló *Historia Critica Regum Hungariae...* három kötetét birtokolta Csanády, az első, második, és a negyedik részt (70–72. tétel), amelyek mind az Árpád-házi királyok történetét írták le. Katona hatalmas munkája egy krónikás és okleveles forrásgyűjtemény, amelyeket kritika alá vont a szerző. Igyekezett minden előtte megírt munkát felhasználni, ezzel pedig egy monumentális szintézist alkotott meg az Árpád-házi királyoktól a saját koráig. Csanády még Katona további

⁷⁶ A Csanády-kötet ezt a címet viseli, a mű eredeti címe: *De Statu Reipublicae Hungaricae commentarii...*

⁷⁷ GUNST, 2000. 109.

⁷⁸ UO. 153.

⁷⁹ UO. 151.

⁸⁰ UO. 158.

két művét, a *Historia Pragmatica Hungariae...*-t (73. tétel) és a *Synopsis chronologica historiarum...*-ot (74. tétel) forgatta, melyek ugyancsak a magyarság történetével foglalkozó segédkönyvek.⁸¹

A főszolgabíró könyvtárában megtalálhatók a 18. század főbb protestáns történetírói is. Az államismékről neves Bél Mátyás sokszínű gyűjteménye, az *Adparatus ad historiam Hungariae...* c. kötet (4. tétel) a modern magyar forráskiadás első nagyszabású munkája, amely hatott a jezsuita forráskiadókra, így Pray Györgyre és Katona Istvánra is.⁸² Találunk egy kötetet Bél tanítványától, Korabinszky János Mátyástól is. A *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* c. mű (84. tétel), betűrendes helységnévtár formájában mutatja be településenként az országot, olyan adatokat közölve, amelyek hasznosak és közérthetőek az olvasók számára.⁸³ A szintén evangélikus Severini János is képviselteti magát a könyvtárban: *Conspectus historiae hungariae...* c. munkáját (132. tétel) az iskolaigazgató Severini minden bizonnyal az iskolás gyermekek tanítására írta, benne a magyarok történetével a kezdetektől a saját koráig. Végezetül a jelen alkategória utolsó kötete Bod Péter: *Hungarus tymbaules continuatus...* c. munkája (10. tétel), amelyben a jeles személyek sír- és emlékiratainak gyűjteménye található.⁸⁴ Mivel nem találtuk e kötetben olyan emberről való megemlékezést, akit Csanády személyesen is ismerhetett, ezért úgy véljük, hogy nem volt különösebb személyes motivációja a kötet beszerzésével.

6.1.4. Erdély és Horvátország története

A Magyar Királysággal foglalkozó kötetek bemutatása után a csekélyebb számú, de annál jelentősebb Erdéllyel és Horvátországgal foglalkozó munkákat ismertetjük Csanády könyvtárában. A két országrésszel mindösszesen négy munka foglalkozik, ennek ellenére jelentős szerepet töltenek be a magyar történetírásban. A 17. században alkotó történetíró, Bethlen Farkas kancellár 1526-tól 1609-ig írta meg Erdély történetét (7. tétel), amely alapvető jelentőségű az erdélyi történetírásban.⁸⁵ A kötet megtalálható Csanády tulajdonában, s állapotából ítélve sűrűn forgathatta azt. Az államismereti iskola egyik legjelentősebb művelője, Benkő József két kötettel gazdagítja a főszolgabíró könyvtárát. A széleskörű ismeretekkel rendelkező tudós botanikai munkái mellett az erdélyi történelem forrásainak összegyűjtésével végzett fontos munkát,⁸⁶ a Csanády-könyvtárban található *Diaetae, sive rectius, comitia*

⁸¹ GUNST, 2000. 161.

⁸² UO. 149.

⁸³ HORVÁTH, 1993. 47.

⁸⁴ MIKÓ, 1862. 58.

⁸⁵ GUNST, 2000. 137.

⁸⁶ UO. 151.

Transsilvanica... (5. tétel) és az *Imago Inclytae in Transsylvania*... (6. tétel) c. munkái is e gyűjtőmunka során jött létre. Benkő e munkáin kívül Bethlen Farkas részben elveszett és megsemmisült Historiáját pótolta ki és adta ki újra. Egyetlen mű foglalkozik Horvátországgal Csanády könyvtárában. Charles du Fresne *Illyricum vetus et novum*... c. munkája (39. tétel) nem csupán az előbb említett országot, hanem az összes balkáni nép történetét megírta, Csanády viszont minden bizonnyal csak Horvátország története miatt szerezhette be a kötetet.

6.1.5. Egyháztörténet

Csanády hét kötetnyi egyháztörténetről szóló művet birtokolt, melynek többsége protestáns szellemiségben íródott, igen változatos témákban. Talán a legteljesebb ilyen jellegű, birtokában lévő munka Paul Ernst Jablonski egyháztörténete. A 18. századi német teológus és filológus tollából Csanády egy jól megszerkesztett, a kezdetektől a szerző saját koráig tartó egyháztörténetet olvashatott. A három kötet, amelyek a *Institutiones historiae christianae* címet viselik (66–68. tétel), végigveszik az ókori (I.), a közép- és kora újkori (II.), illetve a 17–18. század (III.) keresztény egyháztörténetét és a nevesebb személyeket.⁸⁷ A főszerkesztő tulajdonában több olyan kötet is állt, amelyek csak az egyháztörténet egy szegmensét dolgozták fel. A 17. században élő és alkotó Kaspar Ziegler főként jogászként ismeretes, de néhány történelmi témájú munkája is fennmaradt. Az egyik ilyen a *De diaconis [et] diaconissis veteris ecclesiae*... c. műve (167. tétel), amelyben a rendelkezésére álló források alapján leírja a diakónusok és diakonisszák történetét és szerepét az ókori és középkori egyházban, Daniel Gerdes groningeni professzor műve, az *Introductio in historiam evangelii seculo XVI.* (48. tétel) pedig a reformáció kialakulását és folyamatát írja le a 16. századon keresztül. Csanády birtokolt egy egyház- és politikai gondolkodási irányzatokat szintetizáló művet is. Johann Wolfgang Jäger *Historia Ecclesiastica Cum Parallelismo Profanae* c. művében (69. tétel) alaposan végigtekinti a korának különböző gondolati irányzatait⁸⁸ és külön-külön, részletesen reflektál rájuk.⁸⁹ Végül ide soroltuk azt a tételt is, amelynek műfaját igen, minden más bibliográfiai adatát pedig nem tudtuk beazonosítani, mivel a jegyzékben megadott címe túl általános volt: a *Historia ecclesiastica*-ként bevett kötet (57. tétel) minden bizonnyal ugyancsak egy általános áttekintő mű lehetett.

Csanády egyháztörténeti művei közül két magyar vonatkozásút is felleltünk, mindkettőt jezsuita szerző írta. Desericzky József Ince hasonló kutatásokat folytatott, mint rendtársa, Pray

⁸⁷ O'HIGGINS, 2012. 206.

⁸⁸ Részlet a címből: „*Böhmismus, Weigelianismus, Arminianismus, Syncretismus, Amyraldismus, Jansenismus, Arnaldismus, Probabilismus, Naturalismus*...”

⁸⁹ LEE, 2017. 69–70.

György: a magyarok eredetétől, a szkítáktól, hunoktól és avaroktól egészen Szent István királyig írt magyar történetet. Csanády azonban nem erre irányuló munkái valamelyikét birtokolta, hanem a váci püspökségről szóló könyvét, a *De Episcopatu Vaciensi Historia...* c. munkát (35. tétel).⁹⁰ Illia Andrija kolozsvári jezsuita pap az Erdély területén kialakult keresztény egyház történetét, fejlődését vette górcső alá *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium...* c. művében (64. tétel), részletes leírást adva a területen élő emberek vallási és etnikai megoszlásáról.⁹¹

6.1.6. A történelem segédtudományai

A történelem és egyháztörténet c. kategória végén szeretnénk ismertetni Csanády hat kötetből álló, a történelem segédtudományairól szóló köteteit. Ezek közül talán a legátfogóbb Jacob Imhof műve, a *Notitia S. Rom. Germanici Imperii Procerum tam ecclesiasticorum quam secularium historico-heraldico-genealogica* c. munka, amely a Német-Római Birodalom császárainak történeti, heraldikai és genealógiai bemutatása (65. tétel). További két jezsuita szerző műve gazdagítja a Csanády könyvtár segédtudományokkal foglalkozó részlegét: Palma Károly Ferenc *Notitia Rerum Hungaricarum* c. munkája (109. tétel) heraldikával,⁹² Wagner Károly *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum* c. műve (149. tétel) pedig a magyar nemesség leszármazási tábláival foglalkozik. Schwartner Márton oklevéltant leíró úttörő alpműve, az *Introductio in artem diplomaticam praecipue Hungariam...* c. munka (129. tétel) is jelen van Csanády könyvtárában, ez főleg az oklevelek értelmezésében, illetve eredetiségvizsgálatakor segíthette a főszolgabíró. Végezetül két régészeti szempontú kötetet ismertetünk a kategóriában. A hazai tudományos igényű régészet megalapozását Schönvisner István nevéhez kötjük: többek között ő tárta fel Aquincum romjainak egy részét munkássága során, amelynek eredményeit a *De Ruderibus Laconici Caldariiue Romani* c. művében (126. tétel) publikálta. Csanády György a bécsi Johann Thaddaeus Kauz régészeti kommentárjaival olvasta Tacitus Germania-jának részletét (75. tétel). E részlet a germánok ünneplési szokásainak leírásáról szól. Az auctor leírja ételeiket és az általa ismeretlen alkoholos italt (sör) is, amelyet a germánok mértéktelenül fogyasztottak. A műhöz kommentárokat író Kauz régészeti vizsgálatot is tett e mű vizsgálatakor, hogy alátámassza a Tacitus által írt történetek és leírások igazságtartalmát.

⁹⁰ GUNST, 2000. 153–154.

⁹¹ SHORE, 2017. 164.

⁹² ÁBRAHÁM, 2012. 165.

6.2. Jogtudomány

Csanády György könyvtárának második legnagyobb kötetszámú csoportja a jogtudomány (39 db). Főszolgabíróként tisztában kellett lennie a Magyar Királyság jogrendszerével és ezzel párhuzamosan az egyetemes és római joggal is. A jogi munkákat öt kategóriára osztottuk, melyek sorrendben a következők: *közjog, magánjog, magyarországi köz- és magánjog, kánonjog*, illetve *nemzetközi jog*.

6.2.1. Közjog

Sorrendben először a közjogi, tehát az államra és a hivatalos ügyek intézésére irányuló jogot tárgyaló műveket, gyűjteményeket mutatjuk be. Csanády kötetét gazdagította Georg Adam Struve német jogtudós több ezer oldalas vállalkozása, amelyben a justinianusi törvényeket is magába foglaló birodalmi jogszabályok újrarendezését, illetve összeállítását vállalta magára *Syntagma jurisprudentiae...* című művében (137. tétel).⁹³ A justinianusi törvényekről Joachim Hoppe is értekezett *Commentatio succincta ad Institutiones Justinianeas...* c. munkájában (59. tétel), ezen kívül a német-római birodalmi jogról is írt egy művet *Examen Institutionum Imperialium* címmel (60. tétel); hasonló értekezést olvashatunk Csanády könyvtárából a jogásként ismertebb Kaspar Zieglertől is a *Dicastice Sive De Judicum Officio Et Delictis...* című művében (168. tétel).

A 18. század második felében, Mária Terézia uralkodása alatt jelent meg a Habsburg Birodalomban az úgynevezett „politikai jog,” amely elsősorban az adminisztratív és rendőri ügyeket szabályozta. A korban több ilyen mű is keletkezett, amelyekből hármat Csanády is magának tudhatott. Az egyik Ignaz de Luca *Politischer Codex-e* (88. tétel), a másik Johann Nepomuk Neuhold kétkötetes műve, a *Verfahren in Rechtssachen* (102–103. tétel), amely egyfajta gyakorlati bevezetés az általános adminisztratív jogba.⁹⁴ A fontosabb királyi rendeletek szövegéből szintén volt Csanádynak egy-egy példánya, így a Pragmatica Sanctiót kritizáló Fritsch *Meditatio ad Augustissimi Imperatoris Romanorum Caroli VI. Sanctionem Pragmaticam* című műve (46. tétel), illetve a katolikus egyház kizárólagos hatalmát biztosítani kívánó, illetve főként protestánsok vallásgyakorlását szabályzó és szankcionáló *Mandata regia intimata per excelsum consilium locumtenentiale regium partes IV. c. mű* (90. tétel).⁹⁵

⁹³ VASARA-AALTONEN, 2020. 146.

⁹⁴ BOGDANDY et al, 2017. 136.

⁹⁵ KOSÁRY, 1983. 79.

6.2.2. Magánjog

A Csanády György által birtokolt magánjogi művek egytől egyig polgárjogi munkák. Könyvtárából természetesen nem hiányozhatott Heineccius két alapműve, az *Elementa iuris civilis...* (52. tétel), illetve az *Ad Legem Juliam et Papiam Poppaeam* (55. tétel) sem. Előbbi az polgárjogi alapelemeket rögzíti és magyarázza, utóbbi pedig az Augustus korában a gyermektelenségnek és nőtlenségnek gátat szabni kívánó törvényt elemezte.⁹⁶ Figyelemre méltó még a gyűjteményből Johann Jacob Mascov német jogtudós *Principia juris publici Imperii Romano-Germanici* c. munkája is (91. tétel), amelyben a Német-Római Birodalom polgári jogi alapjait gyűjtötte össze és értekezett azokról.⁹⁷ A Csanády-könyvtárban csupán egy Habsburg Birodalommal kapcsolatos közjogi gyűjtemény található, a *Codex civilis judicarius communis omnibus...* című kompiláció (27–28. tétel).

6.2.3. Magyarországi köz- és magánjog

A főszolgabíró természetesen magyar köz- és magánjogi művekkel rendelkezett a legnagyobb arányban, hiszen a mindennapi munkájához ezek a művek elengedhetetlenek voltak. A neves császári és királyi tanácsos Adam František Kollár két műve is szerepel a főszolgabíró tékájában. A *Historiae Diplomaticae Iuris Patronatus Apostolicorum Hungariae Regum Libri Tres* c. munkáját (83. tétel) 1762-ben jelent meg és a főkegyúri jog történetéről szól. Másik munkája, a *De Originibus [et] Usu Perpetuo potestatis Legislatoriae circa Sacra Apostolicorum Regum Ungariae* 1764-ben látott napvilágot (82. tétel), ezt a magyar királyok törvényhozói jogának keletkezéséről és jogfolytonosságáról írta.⁹⁸ Kortársa, Kovachich Márton György a *Vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad Hodiernum diem celebratorum* c. jogtörténeti művet írta meg (86. tétel), szintén a királyság jogrendszeréről, ezen kívül a Csanády-könyvtárat Prileszky Pál *Opusculum quaestionum* c. munkája is gazdagítja (115. tétel). A közjogi művekbe még két szöveggyűjtemény tartozik: az egyik a *Sententiae excelsae curiae regiae intra annum 1769* címet viselő kézirat, amely 1769-től kezdve gyűjti össze a Magyar Királyi Kúria döntvényeit (131. tétel), illetve a II. József király által kiadott rendeleteket összegyűjtő *Collectio ordinationum imperatoris Josephi II-di...* c. munka (29. tétel).

A magyar jogra vonatkozó magánjogi kötetek között figyelmet érdemel Bodó Mátyás büntetőtörvénykönyve, a *Jurisprudentia criminalis secundum praxim [et] constitutiones*

⁹⁶ LEWIS, 2013. 44.

⁹⁷ WOOD, 2013. 54–55.

⁹⁸ GUNST, 2000. 156.

hungaricas in partes duas divisa, amely az első szisztematikusan összegyűjtött büntetőjogi kiadvány (11. tétel). Érdemes megemlítenünk Huszty István polgárjogi gyűjteményét, a *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus hungaricum* c. kötetet, amely a 18. század egyik leginkább használt kötete volt.⁹⁹ Végezetül szeretnénk megemlíteni az *Ordo judiciarius pro omnibus tribunalibus...* c. polgárjogi gyűjteménykötetet, amely szintén a Csanády-könyvtár része volt.

6.2.4. Kánonjog

A kánonjog igen fontos részét képezte Csanády György könyvtárának, hiszen gyakran kellett református lelkészeket képviselnie katolikus többségű bíróságokon: éppen ezért tisztában kellett lennie mind a római katolikus, mind a református egyházjoggal. Elsőként a kategóriában a középkori egyházjog gyűjteményét mutatjuk be, amelyet XIII. Gergely pápa megrendelésére állítottak össze: a *Corpus iuris canonici notis illustratum...* c. joggyűjtemény (31. tétel) méltó darabja a gyűjteménynek. Több elméleti jellegű egyházjogi munka is fellelhető a könyvtárban, amelyek többnyire egyházjogi breviáriumok, vagy az egyházjogászok közötti vitás kérdéseket öntötték érvelő formába: ilyen például a jogot tanító Corvinus van Beldern *Ius Canonicum Methodo Institutionum Per Aphorismos...* c. munkája (32. tétel), az osztrák jezsuita kánonjogász Ferdinand Krimer *Quaestionum canonicarum, in quinque libros decretalium* c. műve (87. tétel), illetve a ciszterci rendi Robert Curalt *Genuina totius iurisprudentiae sacrae principia...* címet viselő munkája is (33–34. tétel). A kötetek között csupán két, kifejezetten magyar egyházjogra vonatkozó művet találunk, mind a kettő a házasság témájában íródott: a 18. században ugyanis több törvénykezés is érintetlenül hagyta az ellentmondásos jogi területet.¹⁰⁰ Az egyik az Anianus Eliphius álnéven alkotó, zágrábi akadémiai igazgató Josip Taispergar *Concordia juris canonici...* c. műve (138. tétel), amelyben a házasság intézményére javasol konszenzusos megoldást a császári-királyi, tehát az állami jogrendszerrel és a kánonjoggal.¹⁰¹ A másik, szintén házassággal foglalkozó mű Felsőőri Fülep Gábor tiszáninneri református püspök tollából származik: a *Codex legum ecclesiasticarum in rationem utrarumque evangelicarum confessionum...* c. munka (47. tétel), amelyben Fülep hasonló gondolatokat fogalmaz meg, mint Taispergar: egy zsinat megtartását javasolja, majd szerinte az egyházi rendet kell az állami jogrendhez igazítani.¹⁰²

⁹⁹ SZ. KRISTÓF, 2013. 342.

¹⁰⁰ KOVÁTS, 1883. 220.

¹⁰¹ CALENDARIUM, 1779. 51.

¹⁰² KOVÁTS, 1883. 221.

6.2.5. Nemzetközi jog

A nemzetközi jog alkategóriába összesen nyolc kötetet soroltunk. Ezek közül talán a legfontosabb, és a nemzetközi jog alapjaként is hivatkozott mű a németalföldi jogász Hugo Grotius: *De jure belli ac pacis libri tres* c. munkája (51. tétel). A könyv annak alapjait fekteti le, hogy mikor van joga egy államnak vagy szuverén fejedelemnek megtámadni egy másikat, és ennek milyen jogos módjai vannak.¹⁰³ Alapművét a későbbiekben számos esetben feldolgozták és kommentárokkal látták el: ilyen például Johann Gottlieb Heineccius: *Praelectiones academicae in Hugonis Grotii De juri belli et pacis...* c. műve (54. tétel), illetve Heinrich Cocceius: *Grotius Illustratus seu commentarii ad Hugonis Grotii De jure belli et pacis...* címet viselő háromkötetes munka is (24–26. tétel). Ezen kívül a Csanády-könyvtárban adott még több nemzetközi joggal foglalkozó mű is, amelyek kivétel nélkül mind a *ius naturae*, azaz a természetjogról értekeznek. A rómaiakhoz kötődő, az egymás mellett élést segítő jogi fogalommal foglalkozik például Vitriarius is az *Institutiones juris publici romano-germanici...* c. művében (145. tétel),¹⁰⁴ de hasonló témáról értekezik Heineccius is az *Elementa iuris naturae et gentium...* c. munkában (53. tétel), vagy Christiaan Wolff az *Institutiones juris naturae et gentium...* c. művében (164. tétel).

6.3. Teológia

Csanády György könyvtárában a harmadik legnagyobb kötetszámmal a teológia rendelkezik, bár igaz, hogy messze elmarad az előbbi két kategóriától (19 db). Mivel Csanády gyakran védte a református lelkészeket katolikus szervek előtt, biztos teológiai tudással is kellett rendelkeznie. A teológiai munkákat alább három kategóriára osztottuk, melyek sorrendben a következők: *Biblia*, *elméleti teológia*, illetve *gyakorlati teológia*.

6.3.1. Biblia

A Csanády-hagyaték jegyzékén szerepel egy Biblia, amelyet a következőképp írtak be: „*Biblia Sacra (1524-ből), 1 k.*” Sajnos az évek során elveszett ez a Szentírás, így mélyebb következtetéseket nem tudunk belőle levonni (8. tétel). Mivel a kötet kiadási évét 1524-ben határozták meg, ez minden bizonnyal egy latin nyelvű Vulgata lehet, mivel ekkor még a német nyelvű *Lutherbibel* sem jelent meg. Úgy gondoljuk, hogy ez az információ fontos, mivel Csanády buzgó református volt, illetve ennél a tételnél valószínűleg az örökölt családi Bibliáról lehet szó, azonban több információnk nincs a kötetről.

¹⁰³ BULL et al, 1990. 3.

¹⁰⁴ BASTON, 2016. 355.

6.3.2. Elméleti teológia

Elsőként Csanády könyvtárának elméleti teológiai részét vesszük górcső alá. Ezen művek igen nagy változatosságot mutatnak és három nagyobb részre oszthatók: római katolikus, protestáns és zsidó teológiára. Szent Ágoston nagyszabású alkotása, a *De civitate Dei* igen gyakori a korabeli könyvtárakban, így Csanády tékájából sem hiányozhatott (1. tétel). Az alapvetően filozófiai jellegű műben Ágoston szembeállítja a *Civitas Dei*t és a *Civitas Diabolit*, így a jót és a rosszat. Szerinte az emberek a *Civitas Mixta*ban, azaz az Isten és az Ördög városának kevert formájában élnek, ezért fordulhat elő a világunkban jó és rossz cselekedetek. A mű igen nagy hatással bírt a későbbi gondolkodókra, katolikusok és protestánsok egyaránt olvasták.¹⁰⁵ Csanády összesen három, kifejezetten római katolikus dogmatikával foglalkozó művet forgatott, amelyek szintén megtalálhatók voltak a kor könyvtárainak többségében. Így olvasta többek között két bécsi pap könyvét: Jacob Bidermann *Deliciae sacrae* c. művét (9. tétel), Johannes Braun *Doctrina Foederum* c. munkáját (13. tétel), illetve a portugál Antonio Pereira de Figueiredo *Doctrina Antiquae Ecclesiae...* címet viselő művet (44. tétel).

A protestáns teológusok esetében főként németalföldi és svájci munkák illettek az ízléséhez, így megtaláljuk a nagy hatású Campegius Vitringa exegetikai munkáját, az *Anakrisis Apocalypsios Joannis Apostoli*-t (146. tétel), amelyben a Jelenések könyvét magyarázza,¹⁰⁶ illetve a svájci Samuel Werenfels filozófiai művét, melynek címe *Opuscula theologica, philosophica et philologica* (163. tétel). Csanády olvasott morálteológiai műveket is főként svájci szerzőktől, mint például Samuel Mursinna *Compendium theologiae moralis* c. munkáját (101. tétel), illetve Jean Frédéric Ostervald *Ethicae christianae compendium* című keresztény etikai összefoglalóját (108. tétel). Végül egy esetben olvasott zsidó szerzőtől zsidó teológiai munkát, Moses Mendelssohn német nyelvű válogatott műveiből rendelkezett egy példánnyal a főszerkesztő (93. tétel).

6.3.3. Gyakorlati teológia

A teológia műfaján belül legvégül a gyakorlati teológiai műveket ismertetjük röviden. A nagy hatású Campegius Vitringától Csanády egy homiletikai művet is birtokolt, a *Typus theologiae practicae*-t (147. tétel), amelyben gyakorlati útmutatást ad a prédikáció elkészítéséhez.¹⁰⁷ Könyvtárában még egy homiletikai művet ismerünk, Josua Arnd *Tractatus practicus de superstitione* c. művét (3. tétel), amelyben a szerző a különböző babonák

¹⁰⁵ GUNST, 2000. 14–15.

¹⁰⁶ WALL, 1994. 209.

¹⁰⁷ WALL, 1994. 210.

megcáfolását írja le az olvasóknak. Ezen kívül még egy katechetikai munkát is birtokolt, amelyet Kovachich Márton György gyűjtött össze a *Dissertatio de religione ut ea reipublicae curae esse debet* c. művében (85. tétel), amelyben a hittételi kérdések és azok válaszainak gyűjteményét találjuk.

A könyvtár fontos részét teszik ki a polemikus, tehát hitvitázó teológiai művek. A könyvállomány kategóriájának talán legfontosabb művei a Johann Friedrich Stapfer által megírt *Institutiones theologiae polemicae universiae, ordine scientifico* c. ötkötetes műve (133–135. tétel), amely az egyik utolsó nagyobb vállalkozás arra, hogy szisztematikusan, Christian Wolff módszerét átvéve védje meg a kálvinista hittételeket.¹⁰⁸ Hasonló, ám radikálisabb munka Johannes Hoornbeeck írása, a *Summa Controversiarum Religionis*, amelyben a nem református felekezetet követőket, tehát a katolikusokat, lutheránusokat, zsidókat, muszlimokat, anabaptistákat, stb mind eretneknek bélyegzi (58. tétel). Végezetül két diplomatikusabb hitvédő irodalmat mutatunk be: Ludovico Muratori *De ingeniorum moderatione in religionis negotio...* c. művében (100. tétel) a hitvitázás során óvatosságra, visszafogottságra int, illetve a svájci teológus, Bénédict Pictet a *Medulla theologiae Christianae didacticae et elencticae* c. munkájában (111. tétel) a logikus, átgondolt érvelésre buzdítja az olvasót.

6.4. Földrajz, útleírások

Csanády György a könyvtárában több földrajzot és útleírást tartott, amelyek főként Európa földrajzát írják le. Az első kötet, amit bemutatunk, egy 1620-as Sebastian Schrötel által írt földleírás, ami a *Historica totius terrarum orbis* címet viseli (127–128. tétel). A mű rövid matematikai felvezető után rátér a Föld kozmológiai felosztására és a földmérési folyamatokra. A műben a legtöbb helyet a regionális földrajz foglalja el, ami különösen Európára vonatkozik, de értekezik benne Afrikáról is. Csanády tulajdonában állt ugyanakkor egy teljesebb, alaposabb munka is: Anton Friedrich Büsching *Große Erdbeschreibung* c. művének több része is (14–18. tétel). A szerző a 18. század második felének egyik legnagyobb geográfusa volt, aki törekedett a minél szélesebb körű leírásra a műveiben, méghozzá tematikus jelleggel, kiemelten kezelve a gazdaságot, politikát és a kereskedelmet.¹⁰⁹ Hasonló vonalat követ Tomka-Szászky János *Introductio In Orbis Hodierni Geographiam* c. műve, amelyben a Föld országait speciálisan és általánosan is leírta, kiegészítve a korábbi műveket országtörténettel, természetrajzzal, városokkal stb.¹¹⁰ Végül az egyes útleírásokból szeretnénk kiemelni a *Sammlung der besten*

¹⁰⁸ MINKEMA, 2021. 37.

¹⁰⁹ VINKOVICS, 1996. 82.

¹¹⁰ BODNÁR-KIRÁLY, 2018. 208.

Reisebeschreibungen c. sorozatot, amelyből Csanádynak öt kötete volt meg a könyvtárában (118–122. tétel), amely munkának nem a pontos földrajzi leírás, hanem az irodalmi és művészeti érdeklődésű közönség szórakoztatása, akár fiktív elemekkel is.¹¹¹

6.5. Irodalom

Csanády György bizonyítottan érdeklődött az irodalom iránt, ezt a levelezései is mutatják.¹¹² A jelen pontban bemutatjuk a főszolgabíró által gyűjtött műveket, amelyeket minden bizonnyal a saját szórakozására olvasott. Rotterdami Erasmus a 15–16. század egyik legnagyobb hatású gondolkodója, akit egyben a reformáció egyik előfutáraként is szokás jelezni. Az *Epistolarum opus complectens* c. kötetben összegyűjtött levelezését (40. tétel), amelyeket a kor humanistáival folytatott, minden bizonnyal gyakran olvashatta, mivel levelezésében gyakran alkalmazta Erasmus stílusát is.¹¹³ Könyvtárában két német szerző szépirodalmi munkáit is őrizte, így Friedrich Gottlieb Klopstock költő összegyűjtött munkáit (78–81. tétel), illetve Johann Martin Miller költő és író *Geschichte Karls von Burgheim und Emiliens von Rosenau* c. négykötetes műve is (94–97. tétel). Őrzött továbbá egy kétkötetes szatirikus művet is Franz Xaver Huber tollából, amely a *Der blaue Esel* címet viseli (61–62. tétel), illetve egy híres mondásokat, gondolatokat közlő francia nyelvű gyűjtemény, a *Dictionnaire de pensées Ingénieuses*, ami a címével ellentétben nem szótár, sokkal inkább egyfajta kompiláció (36–37. tétel).

6.6. Bölcsélet

Csanády György könyvtárában több ókori auctor filozófiai munkáját és egy retorikai művet találunk. E művek ismerete a latin nyelv tanulásához elengedhetetlen volt, így a kor általános műveltségének részét képezték: éppen ezért Csanády tékájában is megtalálhatók ezek a kötetek, főleg, hogy debreceni kollégiumi éve alatt is gyakran forgathatta e könyveket. Talán a legismertebb és a latin tanításában legszélesebb körben használt Cicero-művek több kiadásban is megtalálhatók a főszolgabíró gyűjteményében: így például több kötete Cicero összegyűjtött műveit tartalmazzák (20–23. tétel), de akad önállóan is külön könyvként, mint a szónok összegyűjtött levelezése, amely az *Epistolae ad diversos, familiares vulgo vocant* címet viseli (19. tétel). Ezen kívül még két olyan Cicero-kötetet találtunk, amelyik kritikai kiadás: Johann August Ernesti német filológus kommentárjaival olvashatjuk a *Clavis Ciceroniana sive indices rerum et verborum...* c. műveket (41–41. tétel). A főszolgabíró könyvtárából ezen kívül

¹¹¹ HENTSCHEL, 1991. 82.

¹¹² TtREK R 585 31/b–c.

¹¹³ TtREK R 585 31/a–m.

nem maradhatott ki Lucius Annaeus Seneca összegyűjtött filozófiai művei sem (130. tétel). A bölcséleti művek közül egy 1656-os kiadású rétorikai breviárium van még Csanády könyvtárában, amely az *Orator extemporaneus...* címet viseli (117. tétel), és Michael Radau adta ki Georg Beckher neve alatt. Ez egy igen jól alkalmazható és hasznos tankönyv volt, amelyet egészen a 18. század közepéig használtak az iskolákban.

6.7. Nyelvek, szótárak

A főszolgabíró több nyelven, így latinul és németül is kiválóan tudott. Az alábbiakban azokat a nyelvkönyveket mutatjuk be, amik segítségével elsajátíthatta ezeket a nyelveket. A latint Csanády a Debreceni Kollégiumban tanulta ókori auctorokból, a nyelvkönyveiben viszont szemmel látható a német kötetek dominanciája. Csanády több jeles nyelvtudós tankönyvét is birtokolta, melyek közül talán a legjelentősebb Gottsched *Vollständigere und Neuerläuterte Deutsche Sprachkunst* c. műve (49–50. tétel), Johann Balthasar von Antesperg *Die kayserliche deutsche Grammatick* c. munkája (2. tétel), valamint Ephraim Osterlann német nyelvtana, az *Institutiones linguae germanicae*, amelyet a fenti két mű alapján dolgozott ki (107. tétel). Ugyancsak Csanády birtokában állt a méltán híres nyelvtörténeti mű, Sajnovics János *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* c. műve, amelyben felfedezte a magyar és lapp nyelv rokonságát. Végezetül úgy gondoljuk, hogy Csanády az élete vége felé kezdhett el franciát tanulni, mivel Vaugelas kiváló nyelvkönyvét, a *Rémarques de M. de Vaugelas sur la langue Françoise* c. művet is beszerezte (143. tétel), illetve rendelkezett még egy olasz-francia-német-latin szótárral, ami elengedhetetlen volt a nyelvtanuláshoz (144. tétel).

6.8. Historia litteraria

Mivel Csanády könyvgyűjtő volt, felmerülhetett számára az az igény, hogy különféle rendszerező munkákat, illetve bibliográfiákat is vásároljon a tékájaiba. Daniel Georg Morhof *Polyhistor litterarius...* c. nagyszabású műve (98–99. tétel) a kora tudását teljes mértékben elsőként rendszerező hatalmas szintetizáló tudománytörténeti munka, amely szinte minden korabeli könyvtár polcain megtalálható volt.¹¹⁴ Hasonló, bár sokkal kevésbé ambíciózus munka volt Ulrich Obrecht *Historiae Augustae scriptores sex* c. munkája (104. tétel). A tudománytörténeti munkák számba vétele a Magyar Királyságban később, de szintén elkezdődtek: itt kiemelhető Martin Schmeizel bibliográfiája, az *Index bibliothecae res Hungariae Transilvaniae vicinarumque provinciarum illustrantis...* címet viselő munka (125.

¹¹⁴ FEINGOLD, 2020. 222.

tétel), illetve a 18. századi magyar tudománytörténeti anyaggyűjtés egyik csúcspontja, Wallaszky Pál *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria c.* műve (150. tétel).¹¹⁵

6.9. Miscellanea

Végezetül egy külön kategóriában elemezzük azokat a vegyes témájú köteteket, amelyek nem illettek bele a fentebb látható rendszerbe, ugyanakkor e kötetek is Csanády könyvtárához tartoztak. A főszolgabíró összesen két természettudományos kötetet birtokolt, Tőke István nagy hatású, fizikai kísérleteket leíró művét, a *Institutiones philosophiae naturalis dogmatico-experimentalis...*-t (142. tétel), illetve Michael Mayr matematikai kézikönyvét, a *Gemeine deutsche Rechen-Schul*-t (92. tétel). Érdekesség, hogy Csanády két orvostudományi művet is forgatott, minden bizonnyal a munkájához: a 16. századi orvos Paolo Zacchiát a törvényszéki orvoslás atyjának nevezték a *Quaestionum Medico-Legalium c.* munkája miatt (165–166. tétel).¹¹⁶ Ezen kívül birtokolta Kinsky gróf hivatalos ügyekről szóló írásait is (77. tétel), illetve maradék két kötete segédkönyv volt, így Stockhausen *Briefstellere*, azaz levélírást segítő útmutatója (136. tétel), illetve Lugo *Systematisches Handbuch für Jedermann, der Geschäftsaufsätze zu entwerfen hat* címet viselő, az üzletelésben segítséget nyújtó kötet (89. tétel).

7. Következtetések, összegzés

A jelen dolgozatunkban a mezőtelegdi Csanády-családról már több éve folytatott kutatásunkat mutattuk be, melynek tárgya Csanády György érmelléki főszolgabíró (1747–1793) könyves műveltsége, amelybe bevontuk a mindeddig feltáratlan könyvtárának kötetait és az eddig fel nem használt forrásokat. A jelen kutatás célja egy átfogó kép alkotása volt mezőtelegdi Csanády György érmelléki főszolgabíró könyves műveltségéről, bemutatni Csanády György részletes életútját, és elhelyezni a főszolgabíró a korabeli művelődés történetébe. Úgy véljük, hogy időszerű és hiánypótló kutatást végeztünk el, hiszen korábban nem tettek kísérletet arra, hogy a 18. század második felében élt főszolgabíró szétszóródott könyvtárát összegyűjtsék és ismertessék: ez a munka azonban még korántsem teljes. Úgy gondoljuk, hogy a későbbiekben még számtalan lehetőség rejlik ebben a kutatásban, reménykedünk, hogy új, mindeddig ismeretlen összefüggésekre és adatokra deríthetünk fényt e tanulmányban. A tanulmányunkban egy igen széles látókörű, tudományokra nyitott férfi életútját és műveltségi rétegeit mutattuk be, aki aktív könyvgyűjtői tevékenysége során egy tekintélyes kötetszámú könyvtárat létesített. A főszolgabíróról írt megjegyzések igen találóak

¹¹⁵ GUNST, 2000. 163.

¹¹⁶ DUFFIN–LEHOUX, 2022.

voltak, úgy véljük, hogy a kötetek részletes elemzése után bátran kijelenthető, hogy Csanády „tudományoknak s tudósoknak szeretője, az haza oszlopos embere” volt.

8. Forrás- és irodalomjegyzék

Adatbázisok

BVB

Bibliotheksverbund Bayern. URL: https://gateway-bayern.de/TouchPoint_touchpoint/start.do

HeBIS

Hebis-Verbundkatalog. URL: <http://cbsopac.rz.uni-frankfurt.de/LNG=DU/DB=2.1/>

HPB

Heritage of the Printed Book Database. <https://cerl.org/>

K10plus

Gemeinsamer Verbundkatalog. URL: <https://kxp.k10plus.de/DB=2.1/>

ÖNB

Österreichische Nationalbibliothek. <https://search.onb.ac.at/primo-explore/search?vid=ONB>

SBB

Staatsbibliothek zu Berlin. URL: <https://stabikat.de/>

VD16

Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts. URL: <https://www.bsb-muenchen.de/sammlungen/historische-drucke/recherche/vd-16/>

VD17

Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts.
URL: <http://www.vd17.de/>

VD18

Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts.
URL: <https://gso.gbv.de/DB=1.65/?COOKIE=U999,K999,D1.65,E879f52d0-7,I0,B9994+++++,SY,A,H12-15,,17-23,,30,,73-78,,88-90,NGAST,R188.157.73.224,FN>

Bibliográfiák, katalógusok, leltárkönyvek

Csáthy

CSÁTHY Ferenc: A Csáthy-féle debreczeni könyvkereskedő és kiadó cég százéves története 1805-1905. Online elérhetőség: <https://mek.oszk.hu/08900/08989/08989.htm#8>

DGT 6.

Das gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller. Sechster Band. Lemgo, Verlag der Meyer'schen Buchhandlung., 1798.

KNRG

A Karcagi Nagykun Református Gimnázium és Egészségügyi Szakgimnázium könyvtára (leltárjegyzék).

KRT

A Karcagi Református Egyházközség Templomi Irattára (leltárjegyzék).

OLÁH, 2021.

OLÁH Róbert (szerk.): *A Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár RMK-katalógusa*. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények. Debrecen, 2021.

Petrik I.

PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712-1860*. 1. kötet, A-G Budapest, 1888.

Petrik II.

PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712-1860*. 2. kötet, GY-O Budapest, 1890.

Petrik III.

PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712-1860*. 3. kötet, Ö-Z Budapest, 1891.

Petrik IV.

PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712-1860*. 4. kötet, Budapest, 1892.

Petrik V.

KOMJÁTHY Miklósné: *Magyarország bibliographiája 1712-1860*. 5. kötet, pótlások Budapest, 1971.

TRATTNER, 1784.

Catalogus der von Joh. Thom. Edlen v. Trattnern, Kaiserl. Königl. Hofbuchdruckern, und Buchhändlern, Auf eigene Kosten verlegten Bücher. Wien, gedruckt mit eigenen Schriften, 1784.

VBL I–VI.

KAYSER, Christian Gottlob: *Vollständiges Bücher-Lexicon enthaltend alle von 1750 bis zu Ende des Jahres 1832 in Deutschland... I–VI*. Leipzig, Verlag von Ludwig Schumann, 1834–36.

Forrásközlések, nemesi családok, szótárak**CZUCZOR–FOGARASI, 1870.**

CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára V. kötet*. Pest, 1870.

KEMPELEN, 1912.

KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. III. Caballini – Ezbar. Budapest, 1912.

KERESZTESI, 1868.

KERESZTESI József: *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén*. Pest, 1868.

NAGY, 1858.

NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. III. Caballini család – Dvornikovich család. Pest, 1858.

NAGY, 1865.

NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. XI. Taaffe család – Üveges család. Pest, 1865.

RÉVÉSZ, 1874.

RÉVÉSZ Imre: A budai zsinat jegyzőkönyve. In. *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*. V. évfolyam 1. füzet. 21–35.

SZABADI, 2013.

SZABADI István (szerk.): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I-II*. Debrecen, 2013.

Levéltári források

TtREL = Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

TtREK = Tiszántúli Református Egyházkerületi Kollégium és Nagykönyvtár

ÁRE KHH 1748–1819.

Álmosdi Református Egyházközség Kereszteltek, Házasultak és Halottak anyakönyve 1748–1819.

CALENDARIUM, 1779.

CALENDARIUM. Opuscula fugientia scriptorum et rerum Hungaricarum. Typis Regiae Universitatis, Budae, 1779.

ÉRTESÍTŐ, 1898–99.

A Karczagi Ev. Ref. Gymnasium Értesítője az 1898-99-ik iskolai évről. (Közzéteszi: Horváth Ferencz igazgató-tanár). Karczag, 1899.

ÉRTESÍTŐ, 1899–1900.

A Karczagi Ev. Ref. Gymnasium Értesítője az 1899-1900-ik iskolai évről. (Közzéteszi: Horváth Ferencz igazgató-tanár). Karczag, 1900.

TtREK R 585 30/i.

Csanády György levele Benedek Mihályhoz Ertsei Dániel ügyében (Nagyléta, 1792. szeptember 18.) TtREK R 585 30/i.

TtREK R 585 31/a–m.

XII darab levelek a vidám lelkű Csanády György Fő Szolgabírótól Benedek Mihályhoz Epistolae obscurorum virorum stílusával (1787–1791). TtREK R 585 31/a–m.

TtREK R 585 31/b.

Csanády György levele Benedek Mihályhoz a Csákvári Varjas János professor aukcióján megvásárolni kívánt könyvekről (Álmosd, 1787. október 9.) TtREK R 585 31/b.

TtREL II. 12. g. 1-2.

Könyvtárosi számadási iratok. TtREL II. 12. g. 1-2.

Szakirodalom**ÁBRAHÁM, 2012.**

ÁBRAHÁM Ádám: The image of Attila in Hungarian historiography of the 17th and 18th centuries. In. STEINER-WEBER, Astrid szerk: *Acta Conventus Neo-Latini Upsaliensis*. Brill, Leiden–Boston, 2012.

BASTON, 2016.

BASTON, Karen: Humanist Books and Lawyers' Libraries in Early Eighteenth-Century Scotland: Charles Areskine of Alva's Library. In. PLESSIS, Paul du–CAIRNS, John: *Reassessing Legal Humanism and its Claims: Petere Fontes?* Edinburgh University Press, Edinburgh, 2016.

BODNÁR-KIRÁLY, 2018.

BODNÁR-KIRÁLY TIBOR: „Államleírás állam nélkül” A statisztikatudomány magyarországi előzményeiről. In. *Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*. 9(17). 2018. doi: 10.17107/KH.2018.17.197-222

BOGDANDY et al, 2017.

BOGDANDY, Armin von– HUBER, Peter–CASSESE, Sabino szerk: *The Max Planck Handbooks in European Public Law I*. Oxford University Press, Oxford, 2017.

BREISACH, 2004.

BREISACH, Ernst: *Historiográfia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

BULL et al, 1990.

BULL, Hedley–KINGSBURY, Benedict–ROBERTS, Adam: *Hugo Grotius and International Relations*. Oxford University Press, Oxford, 1990.

DÓBÉK, 2021.

DÓBÉK Ágnes: *Barkóczy Ferenc (1710–1765) egri püspök könyvtára*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ. Budapest, 2021.

DUFFIN–LEHOUX, 2022.

DUFFIN J.–LEHOUX D.: Disease versus disease: Paolo Zacchia on syphilis and epilepsy. *Journal of Medical Biography*. 2022;0(0). doi:[10.1177/09677720221129856](https://doi.org/10.1177/09677720221129856)

FEINGOLD, 2020.

FEINGOLD, Mordechai: Between Teaching and Research: The Place of Science in Early Modern English Universities. In. FEINGOLD, Mordechai szerk. *The Institutionalization of Science in Early Modern Europe*. Brill, h. n. 2020.

FOX, 2014.

FOX, Yaniv: *Power and Religion in Merovingian Gaul*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

GÁBORJÁNI SZABÓ, 2014.

GÁBORJÁNI SZABÓ Botond: *Kazay Sámuel és a Debreceni Református Kollégium. Egy könyvgyűjtő patikus élete és gyűjteményének sorsa, fejezet a historia litteraria magyarországi történetéből.* Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények. Debrecen, 2014.

GALGÓCZY, 1896.

GALGÓCZY Károly: *A sajó-galgóczi Galgóczy család munkácsi, ecsegi, nagytályai, bilkei négy ága, a pókai Szikszay, telegdi Csanády és nagyfalusi Bajza család ismertetése.* Budapest, 1896.

GUNST, 2000.

GUNST Péter: *A magyar történetírás története.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000.

HENTSCHEL, 1991.

HENTSCHEL, Uwe: Die Reiseliteratur am Ausgang des 18. Jahrhunderts. Vom gelehrten Bericht zur literarischen Beschreibung. In. *Internationales Archiv Für Sozialgeschichte Der Deutschen Literatur (IASL)*, 16(2). 1991. doi:10.1515/iasl.1991.16.2.51

HORVÁTH, 1993.

HORVÁTH Terézia: Korabinszky János Mátyás és főműve: a Geographisch-historisches Lexikon von Ungarn. In. *Magyar Könyvszemle* 109(1-4), 1993.

KOSÁRY, 1983.

KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

KOVÁTS, 1883.

KOVÁTS Gyula: *A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint.* Eggenberger, Budapest, 1883.

LEE, 2017.

LEE, Hoon: *The Biblical Accommodation Debate in Germany.* Macmillan, Chicago, 2017.

LEWIS, 2013.

LEWIS, Andrew: "Darkening the Fair Face of Roman Law": Austin and Roman Law. In. FREEMAN, Michael–MINDUS, Patricia szerk. *The Legacy of John Austin's Jurisprudence.* Springer, London, 2013.

MADAS–MONOK, 2003.

MADAS Edit–MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig.* Balassi Kiadó, Budapest, 2003.

MAREK, 2020.

MAREK y Villarino de Brugge, André: *Alessandro Farnese: Prince of Parma: Governor-General of the Netherlands (1545-1592) II.* MJV Enterprises, Los Angeles, 2020.

MIKÓ, 1862.

MIKÓ Imre: *Bod Péter élete és munkái.* Emich, Budapest, 1862.

MINKEMA, 2021.

MINKEMA, Kenneth: The Late Germanic Turn of Jonathan Edwards. In. Bezzant, Rhys szerk. *Edwards, Germany, and Transatlantic Contexts*. Brill, h. n. 2021.

MONOK, 1993.

MONOK István: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*. Scriptum Kft, Szeged, 1993.

MONOK, 2022.

MONOK István: A könyvgyűjtő és az olvasó Zrínyi Miklós. In. BÓDVAI András szerk. *Zrínyi Miklós Emlékkönyv*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. Budapest, 2022.

MULSOW, 2015.

MULSOW, Martin: Impartiality, individualisation, and the historiography of religion: Tobias Pfanner on the rituals of the Ancient Church. In. OTTO, Bernd-Christian–RAU, Susanne–RÜPKE, Jörg szerk. *History and religion: narrating a religious past*. Berlin; Boston. 2015.

O’HIGGINS, 2012.

O’HIGGINS, James: *Anthony Collins The Man and His Works*. Martinus Nijhoff, The Hague, 2012.

OLÁH, 2022.

OLÁH Róbert: Miskolczi Csulyak István és Tofeus Mihály könyves műveltsége. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2022.

RÁCZ, 1983.

RÁCZ István: *Debreceni végrendeletek 1595-1847*. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 8. Debrecen, 1983.

RÁCZ, 1997.

RÁCZ István: *Debreceni deákok*. Debrecen, 1997.

SCHNABEL-SCHÜLE, 2017.

SCHNABEL-SCHÜLE, Helga: *Reformation. Historisch-kulturwissenschaftliches Handbuch*. Metzler, Heidelberg 2017.

SHORE, 2017.

SHORE, Paul: *Jesuits and the Politics of Religious Pluralism in Eighteenth-Century Transylvania*. Routledge, London, 2017.

SIPOS, 1991.

SIPOS Gábor: *A Kolozsvári Református Kollégium könyvtára a XVII. században*. Scriptum Kft, Szeged, 1991.

SZ. KRISTÓF, 2013.

SZ. KRISTÓF Ildikó: Witch-Hunting in Early Modern Hungary. In. LEVANCK, Brian szerk. *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford University Press, Oxford, 2013.

TRENCSENYI et al, 2016.

TRENCSENYI Balázs–JANOWSKI, Maciej–BAÁR Mónika–FALINA, Maria–KOPECEK, Michal: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe I. Negotiating Modernity in the „Long Nineteenth Century”*. 2016.

VASARA-AALTONEN, 2020.

VASARA-AALTONEN, Marianne: *Learning Law and Travelling Europe*. Brill, Leiden, 2020.

VINKOVICS, 1996.

VINKOVICS MÁRTA: Kant mint a klasszikus geográfia előfutára. In. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1–3. sz. 1996.

WALL, 1994.

WALL, Ernestine van der: Between Grotius and Cocceius: The 'Theologia Prophetica' of Campegius Vitringa (1659-1722). In. OBERMAN, Heiko szerk. *Studies in the History of Christian Thought* LV. Brill, Leiden, 1994.

WOOD, 2013.

WOOD, Ian: *The Modern Origins of the Early Middle Ages*. Oxford University Press, Oxford, 2013.

ZSILINSZKY, 1898.

ZSILINSZKY Mihály: *Csongrádvármegye története II*. Budapest, 1898.